

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Förste intendent docent *Göran Rosander*, Stockholm: Vår kunskap om knuttimrade hus 105
- Malungs skinnare. Anmäld av professor *Gösta Berg*, Stockholm 111
- Britta Jonell-Ericsson: Skinnare i Malung. Anmäld av fil. kand. *Ingrid Millbourn*, Lund 113
- Karl-Olov Arnstberg & Billy Ehn: Etniska minoriteter i Sverige förr och nu. Anmäld av forskardocent *Phebe Fjellström*, Uppsala .. 116
- Gösta Arvastson: Skånska prästgårdar. Anmäld av kulturintendent docent *Sven B. Ek*, Landskrona 119
- Magnús Gíslason: Kvällsvaka. Anmäld av docent *Börje Hanssen*, Hallsberg 120
- Hilding Pleijel: Carl Gustaf Mozart. Anmäld av fil. lic. *Tordis Dahllöf*, Uppsala 122
- Ingmar Brohed: Offentligt förhör och konfirmation i Sverige under 1700-talet. Anmäld av professor *Sigfrid Svensson*, Lund 124
- Arne Nordberg: Petrus Læstadius. — Phebe Fjellström: Petrus Læstadius och Geijer. Anmälda av professor *Hilding Pleijel*, Lund 126
- Kustaa Vilkuna: Unternehmen Lachsfang. Anmäld av antikvarie fil. kand. *Anders Salomonsson*, Visby 127
- Carl-Uno Hanno: Bottniska bössor. Anmäld av antikvarie fil. lic. *Nils Nilsson*, Lund .. 129
- Gösta Lundberg: Bälinge socken under medeltiden. Anmäld av förste intendent fil. lic. *Jonas Berg*, Stockholm 130
- Hilfelings Skaanske Tegninger. Anmäld av fil. lic. *Torsten Karlson*, Hässleholm 131
- Per Gustaf Lindroths resejournal från 1797. Anmäld av *Gösta Berg*, Stockholm 132

KORTA BOKNOTISER

- Börje Hanssen: Österlen. — Börje Teijler: Bibliographia Upsaliensis 133
- Ingemar Olsson: Gotlands stavgardar. — Gudrun Utterström: Tillnamn i den karolinska tidens Stockholm 134
- Halländska emigrantöden 1860—1930. — Marian Ullén: Lenhovda och Herråkra kyrkor 135

FÖRENINGSMEDDELANDEN 136

RIG · ÅRGÅNG 60 · HÄFTE 4

1977

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Riksarkivarie *Ake Kromnow*

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Gösta Berg*

Intendent *Hans Medelius*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 20 kr

Postgiro 193958-6

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1977

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET
OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

1977 ÅRGÅNG 60

REDAKTION

GÖSTA BERG · HANS MEDELIUS

SIGFRID SVENSSON

STOCKHOLM 1977

Föreningen för svensk kulturhistoria

STYRELSE

Riksarkivarie *Ake Kromnow* (ordf.), intendenten fil. kand. *Hans Medelius* (sekr. adr. Nordiska museet, 115 21 Stockholm), professor *Sigfrid Svensson* (Rigs redaktör, adr. Folklivsarkivet, Finngatan 8, 223 62 Lund), civilingenjör *Bo Westerberg* (skattm.), professor *Gösta Berg*, professor *Nils-Arvid Bringéus*, landsantikvarien, fil. lic. *Erik Hofrén*, styresmannen för Nordiska museet, fil. lic. *Sune Zachrisson*, intendenten fil. lic. *Marianne Olsson*, professor *Mats Rehnberg*.

Revisorer

Byrådirektör *Viveka Granlund*, intendenten *Göran Bergengren*

Revisorssuppleanter

Byråsekreterare *Ann Marie Huss*, bokhållare *Lillemor Kihlskog*

ISSN 0035-5267
Norstedts Tryckeri

Stockholm 1977

INNEHÅLL

MINNESORD

Sture Petré 1908—1976. Av professor *Gösta Berg*, Stockholm 33

UPPSATSER

Amanuens fil. kand. *Janken Myrdal*, Stockholm: Hägnaderna, arbetstiden och bygdelaget 65
 The fences, the working-time and the local community 75
 Docent *Sten Ake Nilsson*, Lund: Populärkonst som "kistebrev" 35
 Populärkonst als "Kistenbrief" 46
 Intendent mag. art. *Magne Velure*, Stockholm: Folklorisme: oppattliving av fortida Folklorismus — eine Wiederlebung der Vergangenheit 76
 Professor *Sigfrid Svensson*, Lund: Anna-Maja Nylén (1912—1976) som recensent 1

BIBLIOGRAFI

Intendent fil. kand. *Anita Larson*, Stockholm: Anna-Maja Nyléns tryckta skrifter 5

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Dr jur. *Ilmar Arens*, Stockholm: "Klok gubbe" i Uppland 1683 16
 Ein "kluger Mann" in der Provinz Uppland in Schweden 1683 18
 Fil. dr *Gertrud Grenander Nyberg*, Stockholm: Trampvävstol i vikingatidens Hedeby 47
 Amanuens fil. kand. *Jan Raihle*, Östersund: "Säkert daterade" timmerbyggnader i Härjedalen 12
 "Sicher datierte" Holzbauten in der Provinz Härjedalen in Schweden 15

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Docent *Börje Hanssen*, Hallsberg: Om "borgerlighet" 88
 Fil. lic. *Tordis Dahllöf*, Uppsala: Tankar kring en lärobok 49
 Förste intendent docent *Göran Rosander*, Stockholm: Vår kunskap om knuttimrade hus 105
 Karl-Olov Arnstberg: Datering av knuttimrade hus. Se ovan *Göran Rosander* 105
 Karl-Olov Arnstberg & Billy Ehn: Etniska minoriteter i Sverige förr och nu. Anmäld av forskardocent *Phebe Fjellström*, Uppsala .. 116
 Inga Arnö & Gunnel Hazelius-Berg: Folkdräkter och bygdedräkter från hela Sverige. Anmäld av professor *Sigfrid Svensson*, Lund .. 25
 Gösta Arvaston: Skånska prästgårdar. Anmäld av kulturintendent docent *Sven B. Ek*, Landskrona 119

Nils-Fredrik Beerståhl: Västergötlands portättgravstenar under renässans och barock. Anmäld av fil. dr *Harald Wideen*, Göteborg 21
 Gunnar Bergström: Person- och församlingsregister [till] Karlstads stifts herdaminne. Anmäld av professor *Hilding Pleijel*, Lund .. 59
 Nils-Arvid Bringéus: Människan som kulturvarsel. Anmäld av docent *Mátyás Szabó*, Stockholm 91
 Dens.: Årets festseder. Se ovan *Tordis Dahllöf* 49
 Ingmar Brohed: Offentligt förhör och konfirmation i Sverige under 1700-talet. Anmäld av *Sigfrid Svensson* 124
 Stefan Bursche: Tafelzier des Barock. Anmäld av fil. dr *Carl Hernmarck*, San Pedro de Alcantara 22
 Barbro Bursell: Träskoadel. Anmäld av *Phebe Fjellström* 92
 Tove Clemmensen: Möbler af N. H. Jardin, C. F. Harsdorff og J. C. Lillie. Anmäld av intendent fil. lic. *Lis Granlund*, Stockholm 24
 Åke Davidsson: Med utländska resenärer i svenska bibliotek. Anmäld av *Hilding Pleijel* 26
 Anders Edestam: Karlstads stifts herdaminne 1. Anmäld av *Hilding Pleijel* 59
 Billy Ehn, se Arnstberg
 Phebe Fjellström (red.): Museiteknik. Anmäld av *Sigfrid Svensson* 101
 Dens.: Petrus Læstadius och Geijer. Anmäld av *Hilding Pleijel* 126
 Magnús Gíslason: Kvällsvaka. Anmäld av *Börje Hanssen* 120
 Trond Gjerdi: Möbler i Norge. Anmäld av konservator mag. art. *Edvard Molvær*, Kauganger 96
 Carl-Uno Hanno: Bottniska bössor. Anmäld av antikvarien fil. lic. *Nils Nilsson*, Lund .. 129
 Gunnel Hazelius-Berg, se Arnö.
 Hilfelings skaanske tegninger. Anmäld av fil. lic. *Torsten Karlson*, Hässleholm 131
 Britta Jonell-Ericsson: Skinnare i Malung. Anmäld av fil. kand. *Ingrid Millbourn*, Lund 113
 Tomas Jönsson: Jordstugor i Sydsverige. Anmäld av arkitekt *Gunilla Hansson*, Lund .. 95
 Knud Leem: Beskrivelse over Finnmarkens lapper. Anmäld av professor *Gösta Berg*, Stockholm 100
 Per Gustaf Lindroths resejournal från 1797. Anmäld av *Gösta Berg* 132
 Gösta Lundberg: Bälunge socken under medeltiden. Anmäld av förste intendenten fil. lic. *Jonas Berg* 130
 Malungs skinnare. Anmäld av *Gösta Berg* .. 111
 Meyers Enzyklopädisches Lexikon. Se ovan *Börje Hanssen* 88

Carl-Axel Moberg & Margareta Renberg: Den långa stubinen. Anmäld av f. överantikvarien <i>Sverker Janson</i> , Stockholm	99	Sten Carlsson: Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor	104
Nationalmuseets arbetsmark 1975. Anmäld av <i>Ingrid Millbourn</i>	62	K. A. Fellström: Minnesbilder	64
Arne Nordberg: Petrus Læstadius. Anmäld av <i>Hilding Pleijel</i>	126	John Granlunds tryckta skrifter 1929—1976	103
Nordic archæological abstracts 74. Anmäld av antikvarien fil. dr <i>Jan Peder Lamm</i> , Stockholm	27	Halländska emigrantöden 1860—1930	135
Göran Norsander: Salt sill. Anmäld av docent <i>Anders Gustavsson</i> , Lund	52	Anna-Stina Hals: Norsk tinn fra laugstiden	104
Martin Olsson: Studier i Djurgårdsområdets invid Stockholm historia före år 1700. Anmäld av fil. dr <i>Marshall Lagerquist</i> †, Stockholm	57	Börje Hanssen: Österlen [ny uppl.]	132
Hilding Pleijel: Carl Gustaf Mozart. Anmäld av <i>Tordis Dahllöf</i>	122	Carl Lindholm: Bomärken	29
Margareta Renberg, se Moberg.		Linköpings historia 1—2 [ny uppl.]	64
Fredrik Schütz: Samuel Owen. Anmäld av fil. dr <i>Sam Owen Jansson</i> , Stockholm	60	Nordiska studier i filologi och lingvistik. Festskrift t. Gösta Holm	30
Dag Strömbäck: The conversion of Iceland. Anmäld av professor <i>Valter Jansson</i> , Uppsala	19	Ingemar Olsson: Gotlands stavgardar	134
Liv Trotzig m. fl.: Sockendräkter, Dalarna. Anmäld av <i>Sigfrid Svensson</i>	94	Jan-Lauritz Opstad: David Andersen, 100 år i norsk gullsmedskunst	104
Uppsala universitet. Akademiska konsistoriets protokoll. Anmäld av förste bibliotekarie fil. dr <i>Christian Callmer</i> , Lund	102	Tore Stenström: Problem rörande Gotlands medeltida dopfuntar	28
Kustaa Vilkuna: Unternehmen Lachsfang. Anmäld av antikvarie <i>Anders Salomonsson</i> , Visby	127	Estrid Svensson: Om Pehr Ahlqvist och Fliseryd	31
		E. Per Söderlind: Det gamla åkerbruket och dess redskap i Ångermanland och Medelpad	31
KORTA BOKNOTISER		Börje Teijler: Bibliographia Upsaliensis [1]—2	133
Roland Andersson: Gamla byn i Avesta	30	Marian Ullén: Lenhovda och Herråkra kyrkor	135
Kristian Bjercknes: Kaupanger stavkirke	29	Gudrun Utterström: Tillnamn i den karolinska tidens Stockholm	134
		FÖRENINGSMEDDELANDEN	
		Styrelseberättelse 1976	136
		Revisionsberättelse	136
		Signaturer under rubriken Korta boknotiser: G. B. = Gösta Berg, E. A. = Erik Andréén, Hg Pl. = Hilding Pleijel, M. H-ng = Mats Hellspong, O. Bxl = Oloph Bexell, S-BV = Sten-Bertil Vide, S. S. = Sigfrid Svensson.	

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Vår kunskap om knuttimrade hus

Av Göran Rosander

Karl-Olov Arnstberg: Datering av knuttimrade hus i Sverige. Diss. English summary. Nordiska museet. Stockholm 1976. 314 s., ill. Pris ca kr. 50: —.

Knuttimrade hus är ett klassiskt forskningsobjekt inom skandinavisk etnologi. Ämnet har fått förnyad aktualitet genom kulturminnesvårdens systematiska inventeringar liksom av många lekmäns nyväckta personliga intresse. Arnstbergs avhandling¹ om dateringsproblem kan därför förväntas möta stort intresse, även om han begränsar sig till valda konstruktioner och dekorationer (som den borttappade undertiteln skall lyda).

Som akademiskt lärdomsprov har avhandlingen en märklig form. Den är nämligen skriven som handbok och skall kunna användas i fält. Med dess hjälp skall en knuttimrad byggnad på ett någorlunda tillfredsställande sätt kunna dateras (s. 9). En granskning bör därför ägnas både bokens vetenskapliga syfte och dess egenskap av handbok. Det visar sig emellertid också nödvändigt att föra en omfattande diskussion om källorna, vilket författaren inte gör, samt om den vetenskapliga akribin.

Disposition och avgränsning

Dispositionen är handfast och på det hela taget väl avvägd. I det tekniska avsnittet saknar jag ett inledande avsnitt om timrets behandling, vilket bör komma här, inte senare, vilket det delvis gör. Hit räknar jag klyvning, bilning, facettering, plankågning, skarvning o. d. men också uppgifter om dimensioner och proportioner — jag misstänker att ett studium av måttförhållanden skulle ge en del. Knutkapitlets uppdelning kunde också göras annorledes för att öka klarheten, dispositio-

nen är nu oöverskådlig. Det framkommer inte klart att hjässans form är stilformigt präglad, medan hakets form är tekniskt och individuellt påverkad. En hel del viktig kunskap står i noter, dessutom på förbluffande ställen, t. ex. om virkesdimension, klyvning, vittring och harkdragning.² Och mycket av det som står i appendix (med dess sympatiska redovisning av författarens forskarmöda) hör tveklöst hemma i början av boken, t. ex. källkritiken och diskussionen om kartering.

Trots föresatsen att blott diskutera sådant som är av intresse i dateringssammanhang har åtskilligt oväsentligt slunkit med, se exempelvis texten om rior, bastur, salpetertillverkning och spisbygge. Förf. har också ägnat alltför stort utrymme åt sällsynta detaljer från medeltiden och 1500-talet, något som de flesta inventerare knappast möter. Däremot är vissa avsnitt för magra, hit hör texten om eldstäder, dörrar och fönster. Snickeridetaljerna är genomgående dåligt utredda. Det måste vara möjligt att få en någorlunda tillförlitlig kronologi med hjälp av fönstrens utseende och indelning samt av deras detaljer såsom beslag, hakar och profileringen av foder, poster och karmar.³

De avgränsningar som görs, följer av det valda källmaterialet. Boken är regionalt begränsad till Sverige, socialt till — i princip — den självägande bondebefolkningen, reellt till sådant som förefaller ge den bästa dateringen och kronologiskt

² Harkdragning innebär att en hopsnodd vidjering e. d. förts över stocken vid toppänden, varefter virket avtäljts tills harken har kunnat föras ned över rotänden. Det har ofta diskuterats i Sverige om metoden verkligen förekommit eller blott är en myt. Förf. avfärdar den som en sådan (s. 223). Det borde ha påpekats att A. Sandvig avbildar såväl en vidjehark som två ringar av järn resp. trä för angivet ändamål (Vår gamle bondebebyggelse, Lillehammer 1947, s. 11).

³ Jfr S. Rosén, Hjälpreda vid kulturhistorisk byggnadsinventering. Sthlm 1967. (Nordiska museet.)

¹ Recensionen utgör ett sammandrag av min opposition vid disputationen vid Stockholms universitet den 11 mars 1977.

till timringens förekomst i levande tradition, grovt fram till år 1900. 1800-talsmaterialet är dock magert. Också en materialbegränsning finns, ehuru utsagd. Blott timring i tall, gran och ek behandlas, ej i björk (inte ovanligt i fjälltrakterna) och al.

Motivet till att utländskt material inte dras in i diskussionen (s. 9) är att förf. programmatiskt inte velat beröra utbredningsfrågor. Kronologiskt är skillnaderna nämligen så stora, att utländska förhållanden inte ger någon hjälp i dateringshänseende. Som service åt läsaren borde standardlitteraturen från Norge och Finland dock anförts, i varje fall då förf. talar om knutar av norsk typ (s. 98, 127).⁴

Över huvud taget är litteraturhänvisningarna mycket tillfälliga såväl vad gäller källor som tips om fördjupningslitteratur. Läsaren lämnas ofta åt sitt öde. Med viss rätt kan man säga att just noterna är det viktigaste i doktorsavhandlingar. Teserna förgår, hänvisningarna består. Och dissertationernas litteratürföreteckningar fungerar ju som forskningens specialbibliografier, en orsak till att man kräver att de skall vara perfekta.

I de tekniska avsnitten har en del litteratur förbigåtts. A. Ernvik har i Glaskogen flera detaljritningar av knutar i genomskärning och t. o. m. dateringsuppgifter. Den senaste uppsatsen om lås är Olle Hommans artikel i Kulturhistoriskt lexikon (1966), vilken förf. ej använt sig av. Samme auktor har 1973 skrivit om Hedningahuset i

Malung i sockenmonografins andra del, också förbigången. Om tak finns en grundläggande uppsats i Fornvårdaren del 2. Jämten 1975 och 1976 innehåller ett par viktiga översiktsartiklar om byggnadskulturen i Jämtlands län, grundade på inventeringar och med kronologiska uppgifter inmängda. Litterära källor av ett visst intresse är också den samtida litteraturen. Jag har kännedom om fyra svenskspråkiga 1700-talsförfattare som behandlar timring, särskilt mossdraget och råtimringstekniken.⁵

Till författarens metodiska grepp hör att inte använda arkivmaterial i dateringsfrågorna utan att låta ett strängt sovrat material tala, främst hus med inhugget eller inristat årtal. Han har inte frestats att som stöd dra in hus, som man på stilistiska eller andra grunder vet ungefär när de tillkommit. Dendrokronologi och C¹⁴-metoden avvisas såsom ännu alltför inexakta. Likaså har avstått från försök att datera husen utifrån byggnadens totala form, sett som ett resultat av funktionen. De lokala byggnadstyperna, framför allt uthusen, har ju ganska ofta varit föremål för nytänkande och är därmed någorlunda daterbara utifrån historisk kunskap.

Sigurd Erixons Monumentregister

Huvudkällan för avhandlingen är Sigurd Erixons s. k. Monumentregister, förvarat på Nordiska museet. Registret är en jättelik samling, omfattande ca 2 000 daterade byggnader, varav förf. efter hård källkritik och med hjälp av vissa kriterier (s. 10, 291) vaskat fram ca 400. (Härtill kommer som allmän bakgrund data i hundratusental från odaterade byggnader i det Erixonska arkivmaterialet samt från författarens egna fältarbeten.) Märkligt nog får vi inga uppgifter om grundma-

⁴ Särskilt den norska litteraturen innehåller åtskilliga arbeten om datering av knuttimrade hus, främst skrivna av Stigum, Vreim, Midtun och Sandvig. Egentliga större studier över finländsk timmerbyggnadsteknik är få. De innehåller ett ganska magert material om datering. Viktigast är N. Valonen, Grävningsfynden i det gamla Åbo (Åbo Stads Historiska Museums Årsskrift 1956—57); L. Pettersson, Die kirchliche Holzbaukunst auf der Halbinsel Zaoneys in Russisch-Karelien (Finska fornminnesföreningens Tidskrift 51, 1951); A. Hämmäläinen, Keski-Suomen Kansanrakemukset [Mellersta Finlands folkliga byggnader], kap. XII (Helsinki 1930), jfr också densamme, Bostads- och byggnadsskick hos skogsfinnarna i Mellan-Skandinavien. Sthlm 1945 (Nordiska museets Handlingar. 23); T. Vuorela, Etelä-Pohjanmaan kansanrakennukset [Syd-Österbottens folkliga byggnader] (Helsinki 1949) samt artikeln Knuttimring i Kulturhistoriskt lexikon. (För de finländska uppgifterna tackar jag Bo Lönnqvist, Helsingfors.)

⁵ Chr. Polhem, Tankar om husbyggnad (Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar 1739: okt., nov., dec.); G. Polhem, Tal om de i landet befintliga byggningsämnen. Sthlm 1760; P. Kalm (præs.), Enfaldiga tankar huru trähus kunna i anseende til golf, tak och väggar göras wäl warma. Åbo 1762. (Respondent E. Inberg.); P. Kalm (præs.), Anmärkingar vid byggnaden af varaktiga trähus. Åbo 1775. (Respondent J. Tennberg.) — För uppgifterna tackas Gösta Arvastson, Lund.

terialets exakta storlek eller dess geografiska belägenhet. Här hade verkligen en prickkarta varit på sin plats jämte ett protokoll med uppgift om när byggnaden undersökts och av vem. Nu ges visserligen belägg i klartext i noterna men långt ifrån fullständigt. För att inte belasta boken kunde protokollet ha deponerats i ett offentligt arkiv, i enlighet med vedertagen inomvetenskaplig praxis när man haft ett stort beläggsmaterial. Nu saknar läsaren möjlighet att kontrollera många av påståendena.

Undersökningen står och faller med Monumentregistrets kvalitet. Det är då märkligt att någon historik över dess tillkomst inte presenteras. Registret utgör ju bl. a., vad ritningar, skisser och beskrivningar beträffar, en tolkning av verkligheten, som sedan förf. i sin tur tolkat. Intet sägs om de problem kring perception och undersökningsteknik som döljer sig här. Hur noggranna var fältarbetarna? Gjorde de totalbeskrivningar eller såg de bara på vissa detaljer? Möjligheten att se knutskallarnas utseende i en vittrad knutkedja? Och vad har förf. i sin tur plockat ut?

Materialets tillkomsthistoria har också vetenskapshistoriskt intresse förutom det källkritiska. Detta motiverar att jag här går utöver ramen för en recension och utförligt redogör för förhållandena.⁶

Det är okänt exakt när Erixon började intressera sig för att av byggnadstekniska detaljer skapa dateringsmedel och när han beslöt sig för att lägga upp Monumentregistret. I vart fall från 1926 och sannolikt ett par år tidigare studerades knutar under fältexpeditionerna. (Nämnda årtal erhöll Erixon för första gången lotterimedel för sina byundersökningar, som nu lades om.) Under det tidigaste skedet var syftet av allt att döma att studera den regionala utbredningen. Kanske gav Gerda Boëthius pågående arbeten impulsen; hennes Studier i den nordiska timmerbyggnadskonsten kom 1927.

Sakkunskap erhöll Erixon genom konstnären Olle Homman, som knöts till museet 1926 och senare fick en tjänst. Denne kom då närmast från Gerda Boëthius och hade tidigare hjälpt Sigurd Curman med vissa arbeten. Gerda Boëthius lär ha betraktat Hommans övergång som "stöld", och det var upprinnelsen till det spända förhållande

som hon allt framgent hade till Erixon. Denne å sin sida förkastade hennes konsthistoriska dateringsmetod.

Också sedan Erixon blivit professor 1934 och lämnat Allmogeaavdelningen och Etnologiska undersökningen, vilka han förestått, var Homman tidvis honom behjälplig. Dennes uppgift var bl. a. att excerpera detaljer ur foton, varför han satt med förstoringsglas och ritade av. Därvid upptäckte han mycket av intresse som sedan besiktigades vid resor i fältet. Det tidiga material som var hans utgångspunkt hade insamlats av Axel Nilsson och Martin Olsson bland många andra. Vidare lät Erixon excerpera skriftligt material ur museets topografiska arkiv. Den som hade ansvaret för byggnadsforskningen närmast under Erixon var Anders Nyman åren 1931—56. Han kontrollerade excerpter, grupperade grovt det insamlade materialet rörande daterade och dateringsbara hus, förberedde Erixons många skrifter om byggnadskultur (det blev inalles drygt 40!) samt företog bl. a. tillsammans med Homman åtskilliga fältresor, varvid inte minst Gerda Boëthius material kontrollerades noga. På 50-talet var det den lettiske professorn arkitekt Paul Kundzinš som bearbetade materialet, senare Ingemar Liman och Karl-Olov Arnstberg.

Erixon själv drev insamlingen på skilda sätt. Ofta utgjorde de topografiska skrifterna beställningsarbeten, och resp. område undersöktes då grundligt av honom själv och olika medhjälpare. Han organiserade också under sin tid på museet, alltså före 1934, stora expeditioner med en lång rad teknologer och unga etnologer, som anses ha gjort ett tillförlitligt arbete i de allra flesta fall. De instruerades bl. a. — på allvar från 1926 — att studera knutar och gåtar samt anteckna årtal osv. Resorna gick främst till Dalarna, Härjedalen och Jämtland. Erixon gjorde också, vanligen tillsammans med Homman och Nyman, snabbresor för att se på vissa objekt, komplettera äldre material samt träffa Ortsmeddelare som haft intressanta uppgifter i sina svar på EU:s frågelistor om byggnadskultur. Detta var aktuellt särskilt under ett senare skede, inför publicering. Någon systematisk avbetning var det aldrig fråga om. Vägledande för urvalet var att finna de äldsta och finaste byggnaderna, vilket förklarar den brist på 1800-talsmaterial som förf. iakttagit.

Under fältresorna arbetade Erixon snabbt, medan Homman satt kvar och skissade eller ritade.

⁶ Avsnittet nedan bygger på uppgifter från Olle Homman, Anders Nyman, Sam Owen Jansson och Gösta Berg, samtliga i Stockholm.

”Jag fick ofta inte tid att använda tumstock och måttband så mycket jag ville”, säger han, så det blev ej sällan bara skisser. De viktiga monumenten är dock ordentligt mätta.

Av det insamlade materialet från olika medarbetares fältresor förblev en del outritat och finns blott såsom skiss. Annat ritades rent, stundom av okvalificerade krafter, varför det *kan* ha vissa brister. (Dessa förhållanden gör att man helst borde ha fått veta vem som examinerat monumentet och om materialet utgörs av skiss eller uppmätning.)

Som framgår av avhandlingen, stannar Monumentregistrets material huvudsakligen från självägande bönder, i någon mån från sämre ställda befolkningslager. En del timrade kyrkor finns med. Stadsmaterialet är ringa och kommer främst från Arboga, Falun och Ronneby. En brist är att dåvarande Högeståndsundersökningen på Nordiska museet under Sigurd Wallin aldrig intresserade sig för ekonomibyggnader när herrgårdar och slott undersöktes. Också materialet från prästgårdar och boställen är förhållandevis ringa. Detta gör att vi tyvärr har svårt att observera impulser från — eller till — de urbana miljöernas timmermän.

Förutom fältmaterialet ingår i Monumentregistret också utdrag ur frågelistor. Nordiska museet har haft ett halvdussin listor ute med sammanlagt ca 850 svar. Även ULMA har ett omfattande material. Härtill kommer de mängder av svar som inströmmade till Atlasprojektet — drivet av Erixon på Institutet för folklivsforskning — inom vilket förbereddes 60—70 utbredningskartor om byggnadskultur, såsom förf. påpekar. — Det växlande ursprunget till det skriftliga materialet gör att upptecknarens namn konsekvent bort antecknas i avhandlingens noter. Nu är så fallet blott i hälften av fallen. Det är av intresse att veta om det är en lekman, timmerman eller museiman som hållit i pennan.

En orsak till det förvånande ringa antal personer som skrivit om datering av byggnader, och som förvånat förf., är att Erixon inte gärna tillät att någon annan forskade om hus, i vart fall inte hans medarbetare. Han var svartsjukt rädd för att någon skulle publicera materialet före honom själv.

En intressant fråga är om Erixon själv trodde på sitt materials bärighet vad gäller datering. Vissa tecken tyder på att han med tiden möjligen

misströstade, när han kände hur materialet växte honom över huvudet och han blev varse dess osäkerhet.

Andra källor

Denna diskussion om materialets tillförlitlighet saknas alltså. Läsaren kastas direkt in i avhandlingen. *Mitt* sammanfattande omdöme om det material som förf. med uppenbarligen sund kritik sorterat fram ur den stora massan är att kvalitén är hög men att grundmaterialet är osystematiskt insamlat. Dessutom är proveniensen dålig: ägar- eller gårdsnamm finns visserligen men inte fastighetsbeteckning. Många av byggnaderna är i dag svåra att hitta igen.

Ett viktigt komplement till Monumentregistret — inte minst som referensmaterial i huvudet — utgör materialet från författarens egna fältstudier i Norrbotten, Jämtland och Värmland, sammanlagt över ett halvår, även det onödigt kortfattat (och blygsamt) redovisat i källdiskussionen. Framförallt hans nordliga material täcker en allvarlig lucka i registret, och det är att beklaga att han inte haft tillfälle att också komplettera de magra noteringarna från Sydsverige.

Nu finns emellertid andra materialsamlingar som förf. inte tagit del av, även om kvalitén och sakinnehållet förvisso ligger på ett annat och lägre plan än hans källor. Jag syftar på de av landsantikvarierna bedrivna kommunvisea inventeringarna i samband med den fysiska riksplancieringen eller eljest. Längst har man hållit på i Stockholms och Älvsborgs län, och störst material i dag torde finnas där samt i Jönköpings, Kopparbergs, Gävleborgs och Jämtlands län. Vanligen är inventeringarna selektiva, på ett par håll totala. Även om de är ytliga, döljer sig här ett jättematerial. I och med detta finns vissa möjligheter att kontrollera Erixons material rent kvantitativt för att se hur täckande det är. Jag har låtit göra två små kontroller.⁷

Den ena gäller åtta byar i Gävleborgs län, belägna i Alfta, Forsa och Torsåker. Från dessa socknar — som innehåller ytterligare byar — har Erixon totalt 5, 2 resp. 0 hus med årtal, medan

⁷ Uppgifter har välvilligt erhållits av Gunnar Hedberg, Gävle museum, samt Jan Raihle, Jämtlands läns museum.

inventeringen av enbart boningshus har 11, 5 resp. 1 daterade (av 45, 30 resp. 52 byggnader). Intet är äldre än 1800.

Den andra kontrollen gäller Härjedalen, ett av Monumentregistrets huvudområden. T. ex. redovisar registret enligt Arnstberg "ett fåtal" laggade tak från 1700-talet, medan inventeringen funnit minst 20-talet på daterade hus från det seklet, ehuru det gått 30—40 år sedan dess, och en del torde gått förlorade.

Intressantare är emellertid det totala antalet daterade hus före 1850. Monumentregistret upp- tar 152 (exkl. några som rivits eller brunnit enligt punktvisa kontroller på 60-talet). Läns- museets inventering har hittat 181 (exkl. uppenbart falskdaterade). Men — det är blott 24 som överensstämmer i de båda listorna! Förvisso har många av Monumentregistrets hus försvunnit sedan de dokumenterades, men materialet visar att landskapet vid 1900-talets början haft *allra minst* 300 daterade hus före 1850, varav Monument- registret noterat ca 40 %, en i och för sig hög siff- ra, som säkert ligger betydligt lägre i mer peri- fera distrikt. Bl. a. saknar Erixon 17 daterade hus från 1500- och 1600-talet.

"Datering som problem"

Efter denna utveckling återvänder vi till den aktuella boken. Hur har då förf. lyckats med sitt vetenskapliga syfte? Som strax skall visas, synes uppgiften vara löst så långt materialet tillåter. Tyvärr är emellertid problemdiskussionen ofull- ständig, den diskussion som gör en "bok" till en "avhandling". Avsnittet Datering som problem borde ha gjorts betydligt utförligare. Sannolikt hade det varit fruktbart att söka stöd i arkeolo- gisk metodik — den vetenskap som utförligast sysslat med kronologi. Flera likheter finns. En byggnad kan i viss mån betraktas som ett "slu- tet fynd", där alla eller de flesta delarna vid nå- got tillfälle varit samtidigt i bruk. Äldre och yngre element kan ingå. Fyndkombinationer ger en relativ kronologi som i bästa fall kan hängas upp på absoluta årtal (vilket är fallet här i stor utsträckning). Den teoretiska typologiska diskus- sion som förts inom arkeologin (och för all del också etnologin) torde också kunna ge utgångs- punkter. Statistisk metod är ytterligare en åt- minstone teoretiskt tänkbar dateringshjälp som

kunde varit värd några rader. Förf. snuddar vid den på s. 19 och i användningen av ordet "popu- laritetstopp" som ofta nyttjas. Om man har låt oss säga 40 hus från Ovansiljan daterade 1750— 1770 kan man bokföra frekvenser för olika detaljers utformning och få fram sannolikhetsbe- räkningar: en byggnad som är byggd den tiden i den trakten har med 75 % sannolikhet en gåt som ser ut så och så. Kan man sedan bygga på systemet med perioden 1770—1790 osv. skulle man kunna få sannolikhetsserier som sedan kunde användas på det objekt man vill åldersbestäm- ma. — Datering är ett teoretiskt vida intressan- tare problem än vad förf. låter ana.

Avhandlingens kärnfråga är alltså åldersdate- ringen. I många fall har Erixon, Homman m. fl. behandlat de olika tekniska elementen och så småningom arbetat fram en kronologi, ehuru ganska svävande. Författarens stora insats är att han genom att metodiskt hålla sig till sina kritiskt framvaskade monument har givit stadga åt kronologin och förfinat den avsevärt, vilket fram- går vid jämförelser. Tekniken är att ange äldsta och yngsta belägg samt när tekniken förefaller vara högfrequent. De kronologiska resonemangen förefaller vara gjorda med tillbörlig försiktighet, men det antal belägg förf. stöder sig på borde som nämnts ha redovisats i betydligt större ut- sträckning. — Resultatet presenteras i ord och teckningar, däremot ej i grafisk framställning, vilket säkert skulle gjort sammanhangen klarare för läsaren.

Ett problem är givetvis osäkerheten när man skall generalisera utifrån det tillgängliga materia- let. Här saknas tillräckligt djupgående resone- mang. Hur stämmer kronologin när vi kommer till bygder långt från kärnområdet Dalarna— Härjedalen? Kan vi undgå att dra in de vand- rande timmermännen? Deras arbete kan förvirra den regionala bilden. En grund vid bedömningen om generalisering är möjlig måste vara antalet belägg i förhållande till det totala antalet ungefär samtida byggnader från regionen i författarens material. Återigen är jag alltså tillbaka till bristen på uppgifter om grundmaterialets geografiska fördelning. Konkret: Hur många hus ingår från Värmland? Östergötland? Bohuslän?

Definitioner av kvantitativa uttryck som "svagt avrundad", "lång halsning", "bred sexkant", "stark lutning" ges ej. Det är svaga morfologiska karakteristika. En metod hade varit att på ar-

keologiskt sätt definiera begreppen som proportionsförhållanden, t. ex. ”med lång halsning avses snitt som är minst fem gånger hakets mynningsbredd” eller liknande.

Avhandlingen som handbok

Ett klart uttalat mål är att boken skall kunna tjäna som en grammatik eller ett dateringsinstrument för byggnadsinventerare och kulturminnesvårdare. Lekmän kommer också att använda den. Åtskilliga önskemål — nästan krav — kan ställas på en handbok av detta slag. (Flera av dem gäller förvisso också akademiska avhandlingar!)

Den bör ge praktiska anvisningar och tips. — Utmärkta åtgärdslistor finns (s. 29, 93), medan varningar om fällor vid examineringen är spridda på åtskilliga ställen (20, 93, 95, 195 m. fl.). Generella ålderskriterier är också utspridda, t. ex. gällande knutskallar, dörrar, dymlingar, hakets snedhet. En sammanfattning hade varit lämplig. Likaså är de åtta exemplen på slutet hur man praktiskt går till väga då man daterar en byggnad utmärkta, men här om någonstans hade man önskat foton.

Den bör vara lätt att slå i. — Format och typografi är olämpliga, texten för omständlig (en naturligt följd av bokens dubbla syfte).

Den bör vara lätt att förstå. — Språkligt har jag inga invändningar, beskrivningarna är i allmänhet goda. Ibland kan de bli lite för lapidariska.

Den skall ha en genomtänkt terminologi. — Sannolikt kommer boken att bli riksligare beträffande terminologin. Det är skada att förf. inte tänkt igenom denna bättre. Jag ifrågasätter nästan om han inte radikalt skulle ha slopat en mängd av Erixons ofta ganska tillfälliga termer (t. ex. Folkärnaknut, Härjedalsknut, t. o. m. betta och katt) till förmån för mer stringenta benämningar, grundade på funktion. Det hade varit av visst lärdomshistoriskt intresse att få veta varifrån termerna stammar. Sannolikt är det huvudsakligen från dalmålet, men är termer som gudsögon, läppknut, hundhalsknut, hornslugg, mulornament och kavelkrus folkliga eller skrivbordskonstruktioner? Vad har *timmermännen* sagt? Vidare efterlyser jag fler synonymer till använda termer, så att läsaren får konkordans till annan vetenskaplig litteratur.

Den skall ge entydiga definitioner. — I den avslutande termlistan, som är en stor tillgång, saknas åtminstone ett dussin termer använda i texten. Vissa definitioner är intetsägande, oprecisa eller illa formulerade (eldhus, katt, trögång, enkelkattsknut, kransågning, stuga, vågbord m. fl.).

Den skall vara någorlunda heltäckande. — Den kronologiska täckningen är, som framgått, dålig eftersom 1800-talets hus, som man oftast har att göra med, är klen behandlade genom grundmaterialelets sammansättning. Samma förhållande gör att de regionala särdragen får växlande täckning. I detta sammanhang kan kartering lämpligen diskuteras. Förf. har beslutat avstå från kartor (s. 291). En aspekt han ej tar upp i sitt resonemang är den praktiska: med hjälp av utbredningskartor, som knappast behöver vara prickkartor, det räcker med skraffering, ser inventeraren raskt om detaljer han stöter på är kända från bygden. Är så inte fallet, får observationen genast en annan dignitet. Givetvis kan man inte kartera alla i boken behandlade element, till det räcker inte materialet, men för knutar, gåtar och kanske ytterligare några detaljer finns tillräckligt stoff. Dessutom existerar ju redan åtskilliga kartor utarbetade av äldre auktorer, vilka hade kunnat reproduceras i schematiserad form eller åtminstone hänvisas till. Den ovane fältarbetaren hade vidare säkert varit tacksam att få åtminstone notisartade uppgifter om de tekniska detaljer som förf. förkastat som icke daterande (vindskidor, takkam, fönsterposter och -karmar, trappor, nockprydnader, friliggande åsar m. m.).

Illustrationerna skall vara genomarbetade. — Teckningarna är under all kritik. Förf. har dels själv gjort principskisser, dels ritat av illustrationer ur andra skrifter (utan att ange källan). I båda fallen är utförandet genant. Ändå rymmer Monumentregistret tusentals tuschteckningar gjorda av arkitekter och tränade ritare — det tycks ha varit en kungstanke hos Erixon att få materialet fackmässigt belagt i bild.

Akribin brister. Fortsatt forskning

Slutligen tvingas jag beröra ytterligare en brist. I vetenskapliga arbeten, och i synnerhet i avhand-

lingar, måste man kräva akribi, yttersta noggrannhet. Bilder, tabeller, citat, noter, namnformer — läsaren har rätt att fordra att de stämmer så långt det stått i författarens makt. Häri brister avhandlingen i skrämmande grad. Några exempel: Blott en ringa del av citaten är exakta i alla detaljer. Flera sidhänvisningar stämmer inte. Sex fel har påträffats bland de geografiska namnen. Inkonsekvenser finns i återgivandet av författarnamn, i noternas avfattning och i litteraturförteckningen. Två teckningar har tappats. Fig. 4 på s. 34 visar en stocksåg och inte en kransåg. Fyra allvarliga skrivfel har påträffats, vilka gör texten förvirrande för en läsare som inte är uppmärksam. Sakinnehållet i texten är tveksamt på åtskilliga ställen vad gäller notisartade uppgifter.

Avhandlingen uppvisar således stora tekniska brister, delvis av ett slag som man inte väntar sig finna i en doktorsavhandling. Jag tvingas tillgripa ordet slarv. Detta får dock inte undanskymma att förf. löst sin huvuduppgift: att ge oss betydligt bättre möjligheter att datera knuttimrade hus än tidigare. Han har utfört ett stort och tålmodsprövande arbete genom att systematisera det Erixonska materialet. Att detta är ofullständigt

beträffande stora delar av landet är en annan sak. Nu väntar vi på tre saker:

1. En räckta skrifter om olika regioners byggnadskultur med dateringsunderlag, grundat på omfattande inventeringar och på arkivforskning.
2. Problemorienterade verk med utgångspunkt i det Erixonska materialet. Ämnen saknas inte: ekologiska och ekonomiska faktorerers inverkan på uppkomsten av bygdestilar; innovationscentra och spridningsvägar; centraldirigering och modeföreteelser; timmermannsskolor och byggnadshyttor i bondesamhället; växelverkan mellan städernas, varvens och landsbygdens timmermän samt möbelsnickeriets inverkan; brädfodringens roll i timringens dekadens; förhållandet mellan snett och rakt hak osv. osv.
3. En lätthanterlig, pedagogiskt upplagd handbok om dateringsfrågor med snygg layout, den bok som förf. sannolikt skulle velat skriva om inte tvånget med en avhandling legat över honom.

För svensk etnologi är det en nödvändighet att specialkunskaper om timringkonsten traderas till nya generationer. Det har varit nära att de dött ut. Arnstbergs bok utgör en injektion och en utmaning.

Malungs skinnare. Ett månghundraårigt hantverk. Dess utövning och möte med den moderna tiden. Malung. Ur en sockens historia 3. Malung 1976. 446 s., ill. Bil.: en grammofonskiva.

Ur etnologisk synpunkt är som bekant de sockenmonografier som utkommer i en strid ström, närmast föranledda av den nya kommunindelningen, ytterst ojämna. Målsättningen är ju också en helt annan och vetenskapligt kvalificerade medarbetare anlitas endast i begränsad omfattning.

Åtskilliga remarkabla undantag finns emellertid. Sålunda har Malung i Dalarna, som redan tidigare utgivit två förtjänstfulla, om också mera konventionellt upplagda delar av sin sockenhistoria (1971, resp. 1973), ägnat hela den voluminösa tredje delen åt det hantverk som långt tillbaka gjorde bygdens folk känt i stora delar av mellersta Sverige och även i delar av Norge, nämligen skinnberedningen. I våra dagar har den industri som byggts upp på de gamla traditionerna

nått världsrykte. Att sockenborna ägnade sig åt denna hantering inte endast till husbehov utan yrkesmässigt i kombination med vidsträckt arbetsvandringar är dokumentariskt styrkt tidigast 1684, men säkerligen gäller det en mycket äldre företeelse. Just rörligheten och omfattningen av verksamheten berättigar en av förf. till denna bok att fastslå, att "ingen bygd i hela landet har haft beredning och sömning av ludna skinn som en så utpräglad specialitet som Malungs socken" (s. 52). Eljest skulle man kunna erinra om några fler platser än de i sammanhanget anförda, där detta hantverk var av betydelse, t. ex. Hällesås i Lindome socken i Halland, där A. G. Barchæus 1773 antecknar: "Böndernas binäring uti denna lilla byen är skinnberedning" (Underrättelser angående landthushållningen, 1924).

Den man som genom sina mångåriga grundläggande forskningar gjort det möjligt att ge ut detta arbete är den 1973 bortgångne läraren vid bygdens folkhögskola fil. lic. Niss Hjalmar Mattson, som även i andra sammanhang med stor

energi ägnade sig åt studiet av den gamla folk-kulturen. Till mycket stor del är det Matssons egen framställning som återges, med endast lätt överarbetning. Emellertid saknades några viktiga avsnitt som inte blivit färdigställda och dessa har nu, i flera fall på grundval av det av Matsson insamlade källmaterialet, utarbetats av andra sakkunniga författare.

Redaktör för hela verket Malungs sockens historia har varit kulturgeografen fil. dr Olle Veirulf. I delen om skinnarna har dock Göran Rosander svarat för överarbetningen av Matssons manuskript ävensom för tillkomsten av vissa kompletterande kapitel. Med fast hand har han sålunda själv i ett inledande kapitel tecknat skinnarykets roll i bygdens näringsliv. Han pekar härvid också på flera ännu olösta problem, sålunda den konkreta bakgrunden till den ohämmade hemmansklyvningen i övre Dalarna, den märkliga och avgränsade lokaliseringen av ett hantverk med förhållandevis avancerade metoder till denna enstaka socken etc.

För de tekniska avsnitten beträffande beredningen svarar Tapp Johan-Erik Pettersson, som gjort ett gott arbete, även om han i mycket kunnat bygga på Matssons utförliga uppteckningar. Eftersom det är sannolikt att arbetet på sitt område blir "ett standardverk inom svensk etnologi" (Rosander), vill jag gärna göra ett par smärre randanteckningar.

S. 159 avbildas den egendomliga lilla Z-formade skinnskrapan från en kvinnograv omkring 700 e. Kr. vid Hormundsjön i Transtrand. Ett liknande redskap fann man i en 500-talsgrav vid Tisjön i Lima. "Flera skrapor av denna typ synes ej ha hittats någon annanstans." Såsom jag för länge sedan påpekat har man emellertid funnit en likadan skinnskrapa i det inre Norge, vid Grøv seter i Vang i Valdres (Aksel Helmen i Naturen 1949, s. 345, Berg i På skidor 1951, s. 186). Skrapans form är identisk med den som brukats av lapparna intill sen tid, men det är oklart om och hur de icke-lapska varit skaftade.

Framställningen om hur de primitivare formerna av skinnarvidjan eller skinnarringen, som förf. kallar den, sett ut, har blivit en smula oklar. En direkt motsvarighet, bestående av två hopflätade vidjor, fastsatta i väggen i båda ändarna, är känd både i norra Sverige och i Norge (en sådan, från Jämtland, i Nordiska museet, avbildas av Bjarne Stoklund i hans klagörande uppsats

Skindvidjen fra Løesø, i samlingsvolymen Folkeliv og Kulturværn 1920). En annan typ utgjordes av en tråkrök som med en vidjering fastgjordes i väggen. I själva klykan satt ett litet järn. Ett sådant redskap från Björna socken i Ångermanland avbildas i Redogörelse för Nordiska museets utveckling och förvaltning (bil. till Fataburen 1924, s. 13). Det säges där med tvivelaktig rätt vara "av rent finsk typ", men riktigt är att utbredningen i senare tid varit östlig (även den förekommer dock i Norge). När förf. anger professor Anders Berch som källa för uppgiften 1747 om "skinneringen" i Ångermanland, är detta felaktigt (s. 159, 185). Respondenten, Jan Boding Danielsson, har säkerligen själv författat avhandlingen, som vanligt var ännu vid denna tid i Uppsala (och i varje fall hos denne professor) — Boding var barnfödd i Nätra.

Ett särskilt avsnitt, författat av Erik Jers, ägnas åt Malungsskinnare i Norge. Det var, som den utmärkta kartan s. 65 visar, i huvudsak de närmaste gränsbygderna som besöktes. Samme förf. svarar för kapiteln Garvning och garverier samt Skinnarna möter en ny tid. Skinnindustriens ekonomiska betydelse analyseras av Britta Jonell Ericsson, som f. ö. disputerat på detta ämne i ekonomisk historia.

Under sina resor använde sig skinnarna av ett "hemligt språk", "skinnarmålet", i princip "uppbyggt så att malungsmålets ord och ordformer förändrats genom omkastning av stavelser och enskilda ljud eller baklänges uttal". En grammofoonplatta som medföljer boken ger prov på detta språk, liksom på det normala Malungsmålet. Stig Björklund har transkriberat texterna och kommenterat dem med stor sakkunskap.

Huvudparten av bokens innehåll upptages emellertid av Niss Hjalmar Matssons egen skildring av Gränder och grändrätt (dvs. den inbördes regleringen av arbetsdistrikten), Arbetssäsongen och vandringar, Från blötpojke till skinnargubbe, Skinnaren i grändens gårdar och Arbetet efter skinnens beredning (dvs. tillverkningen av fällar och pälsar). Allt detta är sammantaget en mycket imponerande framställning, där både tekniska frågor och sociala förhållanden får en rik och allsidig belysning. Den är liksom övriga delar av verket överdådigt rikt illustrerad med ett delvis enastående äldre bildmaterial. Den lokala traditionen är självfallet utomordentligt väl tillvaratagen. Men även andra källor har i viss utsträck-

ning kommit till användning. Här kan dock säkerligen en del vara att tillägga — jag nämner bara som exempel den finländske resenären C. A. Gottlunds dagboksanteckning i Gunneby i Dalby i Värmland en decembernatt 1821: "En hop vesterdalkarlar (från Malung) höllo på att i stugan torka och bereda färskinn, vilka de på stället beredde och sydde till pälsar, fällar m. m.; det var dem jag hade att tacka för det de ännu så sent hade elden uppe" (Värmland förr och nu 1932, s. 327).

Bokens allra största parti är på över 100 sidor och betitlat Gamla skinnare berättar för Niss Hjalmar Matsson. Det är en märklig och till sin uppläggning mycket ovanlig materialsamling, uppställd efter meddelare och därigenom synnerligen givande långt utöver vad den yrkesbundna rubriken utsäger. Matssons skrivsätt kommer här också bättre till sin rätt än i de mera sakliga skildringarna, där man ibland inte kan undgå att något irriteras av en viss pratighet och brist på koncentration. När det gäller att ge språkprov eller att belysa folklig berättarteknik har detta givetvis sitt fulla berättigande. Men om man vill skildra konkreta ting eller förehavanden bidrager den lösliga formen ofta till att göra bekrivningarna oprecisa och onöjaktiga. Vid sidan av de dryga omkostnaderna för efterarbetet är det väl denna omständighet som bidragit att misskreditera bandupptagningen i fältarbetet. Niss Hjalmar Matssons i och för sig vältaliga försvar för sin framställningskonst (s. 10 f) berör knappast sakens kärna. Inför kvantiteten och kvaliteten hos det av denne forskare personligen insamlade materialet stannar man emellertid slutligen i en oreserverad beundran. Man är glad över att denna betydande livsgärning med många goda krafter hjälp blivit manifesterad på ett så förnämligt sätt och att resultatet härigenom gjorts tillgängligt både för forskningen och för en vidare läsekrets. Det återstår bara att önska att detsamma kunde ske med den värdefulla, alltjämt otryckta licentiatavhandlingen av hans hand om Allmogesmidet i Lima och Transtrand före 1870-talet (1944).

Gösta Berg

Britta Jonell-Ericsson: Skinnare i Malung. Från hemarbete till fabriksindustri. Engl. summary. Diss. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala studies in

economic history 12. Almqvist & Wiksell. Uppsala 1975. 183 s., ill..

I ämnet ekonomisk historia och inom det av Riksbankens jubileumsfond finansierade forskningsprogrammet "Det svenska välståndets utveckling 1925—1960" har Britta Jonell-Ericsson skrivit en avhandling med syfte att belysa de enskilda arbetarnas villkor vid ett speciellt företag SP Persson i Malung under åren 1925—1960 mot bakgrund av den allmänna utvecklingen av hemindustri och skinnhantering i Malung. Centrala områden för analys är arbetsvillkoren och hur övergången från hem- till fabriksarbete tedde sig för den enskilde arbetaren samt huruvida "ny kapitalkrävande teknik och nya finansieringsmöjligheter påverkar och förklarar övergången från hemindustri till fabriksindustri i Malung" (s. 18). Jonell-Ericsson betonar med rätta ämnets relevans för etnologer, kulturgeografer och nationalekonomer. För dagens etnolog torde den industriella arbetsprocessen vara en lika angelägen forskningsuppgift som hantverkets och jordbrukets var för gårdagens. Sin allmänna framställning baserar förf. främst på etnologiskt material dvs. uppteckningar från och lokalstudier över det förindustriella agrara samhället, medan i företagsstudien egna och myndigheternas arkivalier (lönelistor, taxeringslängder etc) kompletteras med intervjuer och frågelistsvar.

Jonell-Ericsson uppfattar hemindustri som en övergångsform mellan agrart och industriellt samhälle och som hemslöjdens svar på en ökad efterfrågan. Övergången till en produktion med förläggare som står för råvara och försäljning, medan hemarbetaren svarar för arbetskraft, lokal och verktyg, sker successivt under 1700-talet. Hemindustrin övergår i sin tur vid 1800-talets slut till fabriksproduktion med hjälp av kapital från tidigare lönsam förlagsverksamhet och "beredvilliga" arbetare. Förf. värderar hemarbetet som positivt för arbetaren, som tack vare denna bisyssla kunde stanna i sin agrara miljö, och för företaget, som slapp investera i redskap och lokaler, medan fabriksdrift med tiden blev ett gemensamt intresse — produktiviteten kunde öka för företaget och arbetaren påräkna högre lön.

Skinnpåverkan i Malung följde denna allmänna utveckling. Skinnvaror producerades av skinnare, organiserade i skrällknande lag, som utan konkurrens sinsemellan arbetade inom ett begränsat område, en s. k. gränd; Gränden gick

oftast i arv från far till son. Från 1850-talet skedde en tillbakagång, medan ny produktion uppkom vid sekelskiftet men nu med förläggare och f. d. skinnare som hemarbetare. Nästa större förändring sker på 1940-talet med fabriksproduktion och hemarbetets minskade betydelse. Produktionens förändring från skinnare till hemindustri förklarar förf. främst med en förändrad efterfrågan på grund av människors ändrade levnadsvanor, medan övergången till fabriksproduktion orsakades av ökad efterfrågan. Utvecklingen i Malung värderar förf. som positiv, då yrkesskickliga arbetare och skinnindustri gav Malung ekonomisk blomstring och befolkningsökning.

Avhandlingens tyngdpunkt gäller den enskilde arbetarens villkor vid SP Persson, kallat Esspe, som startades 1888 av en f. d. skinnare. Företaget utvecklades positivt, drev snart samhällets elektricitetsverk samt diverse- och livsmedelsbutiker m. m. i Malung med omnejd. Och, fortsätter förf., denna positiva utveckling samt en ökad efterfrågan gjorde att företaget inte enbart kunde förlita sig på hemarbetare utan måste tillgripa fabriksdrift, samtidigt som brist på arbetskraft i Malung drev fram filialer på orter med kvinnlig arbetskraft. 1958 startades dotterbolag i Holland och 1957 plasttillverkning i Malung.

För den enskilde arbetaren innebar fabriksarbetet att arbetsprocessen förändrades från tillverkning av hela plagg till delar av sådana, medan tillverkningstekniken inte förändrades. Däremot innebar övergången till fabriksarbete enligt förf. att kapital bytte ägare dvs. de f. d. hemarbetarnas skuldbelastade maskiner blev värdelösa, då företaget inte inlöste dem utan köpte nya. Övertygande visas, hur hemarbetarna efter fabriksdriftens start användes som reserv- och lönepressande arbetskraft. Undersökningsperioden 1925—1960 minskade hemarbetarnas löner i köpkraft, trots att arbetstakten ökade. Hemarbetarna hade lägre lön än fabriksarbetarna och allra lägst hade kvinnor såväl i hem- som fabriksarbete. Vid fabriksstarten 1942 hade Esspes arbetare 52 öre lägre timlön än övriga fabriksarbetare i Sverige och 1960 hade skillnaden ökat till 1,48 kr/timme. Orsakerna till de låga lönerna ser förf. i hemarbetarnas bristande fackliga organisation och för fabriksarbetarna i existensen av hemarbetare samt i den hantverksmässiga produktionen. Förf. värderar hemarbetarnas roll vid Esspe som stor, då de möjliggjorde en sysselsättning utan investeringar.

För arbetarna var hemarbetet positivt genom att möjliggöra bibehållandet av agrara bisysslor, medan företaget å andra sidan kunde utnyttja hemarbetarna till sin fördel.

Förf. definierar hemindustri som en förindustriell produktionsform framför allt på landsbygden, vikande för industrialiseringen. Nu visar andra utredningar från 1890-talet och framåt, som utförts av socialt engagerade människor, upprörda över svåra arbetsvillkor främst för kvinnor och barn samt hemindustrins lönepressande karaktär, att hemindustrin främst förekom i storstäder. 1912 arbetade enligt en statlig utredning 69 % av hemarbetarna där. Jonell-Ericsson nämner några av utredningarna, men menar att de var starkt subjektiva debattinlägg och städernas hemindustri upptages inte till behandling i hennes analys. Förf. bestyrker sin definition med material från det agrara förindustriella samhället men beaktar inte förekomsten parallellt härmed av städernas industriella hemarbete. Inte heller beaktar hon att det kvardröjande förindustriella skedet i Malung i sin tur tog industriell form på 1940-talet och då blev jämförbart med städernas. Hemindustrin hade inte bara sin grund i den agrara hemslöjden utan med industrialiseringen blev hemarbetarna främst i storstäderna den billigaste reservarbetskraften. Och denna hemindustri vek först med ökad mekanisering, påskyndad av reglerad arbetsdag, förbud mot barnarbete m. m. Kort sagt då grunden för denna billiga produktionsform försvann! Så kan förf. i sin allmänna bakgrund motsägelsefullt skriva, att den låga lönen berodde på hemarbetets karaktär av bisyssla medan hon i den enskilda företagsstudien talar om bristande facklig organisation.

I sin diskussion om källmaterialets trovärdighet, skriver förf. att sagesmännen inte tycks ha "uppfattat skinnarbetet som något socialt kontroversiellt" (s. 128). Men i not 3 samma sida erkänner hon, att hon märkt en viss motvilja att besvara frågor angående medlemskap i fackförening, trots att det inte är en "svår" fråga och att motviljan är än större beträffande "strejken". Utan motivering avstår författaren från en analys av förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare. Enbart fabriksarbetare fick enligt den i avhandlingen publicerade frågelistan den korta frågan, om de var medlemmar i fackförening.

Företagets utveckling beskrivs som positiv, då det etablerar bl. a. butiker, elektricitetsverk, filialer och dotterbolag, men att denna positiva ut-

veckling samtidigt innebär såväl lokalsamhällets som arbetskraftens successiva ökade beroende av företaget klargörs inte. Förf. påpekar, att hemarbetarnas maskiner blev värdelösa vid övergången till fabriksarbete. Även jord och skog bytte ägare, då försäljningar blev nödvändiga för de f. d. hemarbetarna med agrara bisysslor på grund av heltidsarbete på fabriken. För att dra slutsatser om Malungs ekonomiska blomstring är inkomst- och kapitalfördelningen under perioden nödvändiga undersökningsområden.

Under 1930-talet förekom såsom förf. påvisat, en kraftig produktionsökning, men trots att arbetstakten ökade sjönk lönernas köpkraft och hemarbetarna skapade ett överskottskapital åt företaget. Då inträffar 1937—38 "strejken"; fackförening bildas, löneavtal sluts och ett kooperativt skinnföretag tillkommer — kanske, som ofta var fallet, bildat av arbetare avskedade på grund av strejken. Arbetarna hade visat, att deras villkor kunde förbättras — 1940 var det bästa året i köpkraftshänseende under perioden — och att de t. o. m. kunde producera i eget företag. Just då lägger företaget om produktionen till fabriksdrift. Hemarbetarna får den kraftigaste lönesänkningen under perioden, företagets kontroll över arbetsprocessen ökar liksom arbetarnas beroende och — såsom ovan nämnts — kapital i form av maskiner, jord och skog byter ägare. Förhållandet mellan arbete och kapital bidrar tillsammans med andra faktorer att förklara förändringar i produktionsprocessen — oavsett om förf.:s sagesmän uppfattat förhållandena som kontroversiella eller ej. Trovärdigheten i en undersökning hänger samman med hur frågor har blivit ställda!

Som central betecknar författaren frågan huruvida ny kapitalkrävande teknik och nya finansieringsmöjligheter påverkade och förklarade övergången till fabriksdrift i Malung. Utan redovisad analys i dessa frågor ger förf. en alternativ förklaring: övergången orsakades av ökad efterfrågan. Även övergången från skinnareverksamhet till hemindustri betraktas som orsakad av efterfrågan — men en förändrad sådan på grund av människors nya levnadsvanor. Efterfrågan som enda förklaringsvariabel till produktionsförändringar är dock en otillräcklig historisk förklaring. Då kunde skinnarna behållit sin position enbart genom att byta ut sina produkter. Med fog kan man lika gärna påstå, att förändringar i produktionsprocessen ledde till för-

ändringar i efterfrågan. Skinnarnas brist på kapital och kunskap gjorde att de konkurrerades ut som producenter i liten skala men knöts såsom yrkeskunniga lönearbetare till förläggare — en mellanhand mellan vara och konsument. I det lokala exemplet, Esspe, skedde etableringen som ofta var fallet av en f. d. skinnare med kapital som kommit från skogsförsäljningar och med en nyöppnad butik i Stockholm. Successivt skapade hemarbetarna som billig arbetskraft och som konsumenter bland andra konsumenter i företagets butiker m. m. ett överskottskapital, vars förräntning krävde en förändrad organisation av produktionen. Förväntningarna om ökad produktivitet tycks också ha infriats med omläggningen, då Esspes produktion ökade trots minskat antal arbetare. Om, som förf. påstår, någon ny teknik inte infördes, måste förklaringen sökas i ökad kontroll över eller förändringar i arbetsprocessen. Den ökade efterfrågan, föranledd av kriget, som medförde att skinnarna inte blev inkallade utan fick stanna hemma och sy persedlar, har tillsammans med motsättningar mellan arbete och kapital betydelse för att förklara tidpunkten för övergången, men är en otillräcklig förklaring till produktionens organisation i fabriker. För att förklara övergången från hemslöjd till fabriksproduktion är en analys av samtliga produktionsförhållanden och förändringar i produktionsmedlen nödvändiga.

Många positiva värdeomdömen framförs av förf.: utvecklingen var positiv för arbetare och företag, arbetarna var tacksamma och villiga, intresset för fabriksdrift var gemensamt, de som kände sig hotade att bli utan arbete om de ej blev fabriksarbetare hade nog missförstått företagets allmänna önskan om fabriksdrift etc. Och Malung blomstrade ekonomiskt. Naturligtvis kunde många av sagesmännen vara nöjda med utvecklingen, men det är förf.:s uppgift att skilja på värdeomdömen om utvecklingen och en framforskad bild av denna.

Och denna bild visar en utveckling från skinnare till fabriksarbetare, där de förra successivt blir överflödiga i en allt större produktion, förlorar kapital i form av redskap, jord och skog, skapar kapital åt företaget tack vare billigt arbete, som investeras i fabriker, filialer och dotterbolag med ökad produktion trots färre anställda och där ännu 1960 hemarbetarna är en viktig produktionsfaktor som reserv- och lönenedpressande oorganiserad arbetskraft. Förf.:s värdeom-

dömen och bagatellisering av sociala motsättningar väcker en misstanke om att hon trots sina egna övertygande resultat söker verifiera forskningsprojektets rubricering: "Det svenska välståndets utveckling 1925—1960".

Ingrid Millbourn

Karl-Olov Arnstberg & Billy Ehn: Etniska minoriteter i Sverige förr och nu. Handböcker i etnologi. LiberLäromedel. Lund 1976. 141 s., ill.

I Etniska minoriteter har förf:na sammanställt ett material som förvisso engagerar läsaren. Boken har uppdelats i fyra avsnitt.

1. Inledningen, innehållande definitioner och redovisningar av begreppet minoritet, har skrivits av förf:na tillsammans.

2. I Främlingar i ståndssamhället, ett kapitel som skrivits av Ehn, redovisas i en kort historisk tillbakablick bakgrunden till finnars, valloners och judars invandring i Sverige, vad som attraherade på inflyttningsorten och hur grupperna sökte anpassa sig i värdlandet.

3. I De annorlunda, författat av Arnstberg, redogöres för samers, judars, romers (zigenares), svenskesters och tornedalings kulturmöte med svensk miljö och särskilt för de konfliktsituationer som då uppstod.

4. Slutligen redovisar Ehn i Drömmen och verkligheten några få invandrargrupperns egen uppfattning om Sverige, nämligen jugoslavers, grekers och turkars. Dessa kommer till tals bl. a. genom intervjuuttalanden.

Inledningsavsnittet som berör definitionsfrågorna kring minoritetsbegreppet är lärorikt. Författarna synes ha anammat Michael Bantons definitionsbegrepp kring etnicitet. Banton har gett sin syn härl på i många arbeten bl. a. i Race relations 1967, ett arbete ej åberopat av författarna (men väl hans Racial minorities). Emellertid har förf:na även fört fram egna definitioner av kulturförändringsprocessen. Särskilt gäller det deras s k trestegsmodell. Först iakttages då *ackulturation* och med det, skriver förf:na, "avser vi minoritetens funktionella anpassning till sin omgivning, dvs. i första hand förändringar i den materiella kulturen" (s. 14). De hävdar att "mot ackulturation finns sällan något att invända bland etniska minoriteter" samt att "den etniska

identitetsupplevelsen hotas inte genom ackulturationen". Nästa steg menar de vara *integration*, vilket innebär att sociala organisationsformer inom minoritetsgruppen upplöses eller "aldrig byggs upp". Tredje steget benämnes *assimilation*, vilket definieras som identitetsbyte. Man övertar majoritetens värdesystem. De understryker bl. a. att "med referens till individens identitetsupplevelse är assimilation ett undantagsfenomen".

Ovanstående definitioner är inte helt vedertagna. Det rör sig här om besvärliga distinktioner och vad som nedan anföras av rec. får ses såsom en diskussion, inte som negativ kritik, kring frågor som rec. själv ständigt ställs inför i minoritetsforskningarna.

Begreppet ackulturation är numera i all vedertagen internationell litteratur något mer än anammandet av materiell kultur. På 1880-talet gavs ett sådant snävt innehåll åt begreppet ackulturation bl. a. i amerikansk litteratur (engelsmännen använde för samma begrepps innehåll *culture contact*). När Herskovits, Redfield och Linton 1936 för första gången definierar ackulturation ges sålunda en mer omspannande innebörd av begreppet, minoritetskulturen påverkas av och kan påverka majoritetskulturen. Ackulturation blir då ett samlingsbegrepp för kulturförändring som kan innefatta skilda slag av anpassning som jag visat bl. a. med svensk-amerikanskt material: 1. ekonomisk anpassning 2. social och kulturell anpassning, (se här även Fjellström, Invandring och anpassning, Rig 1968, s 88). Dessa är skilda stadier i anpassningsprocessen = ackulturationsprocessen. Med andra ord: Förf:na har, synes det mig, väl ensidigt framhävt blott den materiella kulturens inpassning i ackulturationsproblematiken. Långt viktigare är den sociala och kulturella anpassningen. Däri inbegripes att lära sig värdlandets språk, ta del av dess kommunikation, ingå i fackföreningar, ta del av undervisning, anta vissa yttre seder, t. ex. låta barnen fira födelsedag med svenska barn (är immigrerbarnen katoliker blir det en ny sed att anamma). Att antaga allt detta, att således anpassa sig kulturellt och socialt kan leda fram mot integration i storsamhället dvs. minoriteten uppgår helt i värdlandets kultur, men då måste även minoritetens egna värderingar upphävas helt. Värderingar är ett osynligt relationsnät inom den egna gruppen. Det berör vad som anses vara rätt och orätt, vad som är status, vilken könsrollsuppfattning man har, och framför allt vilka religiösa

värderingar man har. Religionen är inte bara social organisation, den går djupt in i värderingssystemet. Så länge en invandrargrupp eller minoritet har från världlandet helt skilda uppfattningar på denna punkt är de en etnisk minoritet och inte integrerade. Att anpassa sig ekonomiskt sker relativt snabbt (jfr greker, jugoslaver, finnar, se även kap. 4 av Ehn), att anpassa sig socialt och kulturellt går i långsam takt och sker sällan i första generationen, oftast i tredje. Om då även värderingarna övergetts rör det sig inte längre om en minoritetsgrupp, de är då helt försvenskade och integrerade även om de är av judisk eller grekisk eller samisk börd. När författarna talar om "sociala organisationer" innefattas sannolikt värderingar däri men det markeras ej. Emellertid kan t. ex. invandrarna både i första och andra generationen godta "sociala organisationer" t. ex. uppfostran i skolorna, men trots det ha andra värderingar i hemmet. "Alternativa mönster för familjeliv . . . religion innebär ett underkännande av de sociala institutionerna som svenskarna erbjuder", anföres (s. 14) men i samma andetag uttalas "att serber, greker och turkar bosatta i Stockholm är från denna synpunkt väl integrerade i svenska majoritetssamhället". Är de verkligen det? Hurudan könsrollsuppfattning har de? Beträffande barnens uppfostran råder helt andra normer än för svenska barn (jfr här den grekiska tonårsflickans brev s. 127). Och religionen är ju inte densamma. Med den följer helt andra värderingar. Att de är ekonomiskt anpassade är en sak, dvs. delvis ackulturerade men ej integrerade.

Författarnas steg 2, integration, är en omöjlighet att tala om eftersom det alltjämt rör sig om vitala minoritetsgrupper. Deras steg 3, assimilation, förvirrar ytterligare bilden, ty det är i vedertagen litteratur synonymt med ackulturation (Se här Keesing, *Culture change*, Stanford 1953, samt Borrie, *The cultural integration of immigrants*, Paris 1959. Sammanfattning i Fjellström, *Invandring och anpassning*, Rig 1968).

Det hade varit önskvärt att förf.:na i sin lärobok klart markerat att det finns invandrargrupper som avser att återvända till moderlandet. De har blott tänkt sig ekonomisk anpassning och måhända någon social (lära sig hjälpligt svenska, gå på fackföreningsmöten). Etniska minoriteter som under generationer bott i Sverige visar däremot upp hela skalan av anpassningsprocesser. Av dem har förvisso många helt integrerats, t. ex. ätt-

lingar av judisk börd, Stockholms-samer, finska ättlingar i Värmland osv. Något kunde ha anförts härom. Ävenså är det anmärkningsvärt att vår största invandrargrupp i dag, finnarna, ej medtagits i kap. 4. Det torde ha varit en möjlig arbetsuppgift att (via tolk) intervjua några representanter för den gruppen. Har verkligen invandrarverket ej några rapporter därom?

Det är fullt förståeligt att förf.:na bygger på redan utförda undersökningar. Läroboken behövs snarast och den är ej avsedd att vara en avhandling. Likväl frågar man sig: varför sopas tyskarna under mattan och varför återopas blott finska svedjebbrukare, varför inte finner i städerna? Det finns ett oerhört intressant material att utforska här och delar därav har redan framlagts i en lätt-tillgänglig utredning, nämligen *Utredning angående organisationen av den finska församlingen i Stockholm samt de tyska församlingarna i Stockholm och Göteborg m. m.* av Erik Schalling (SOU 1947:56). Tyvärr har detta arbete ej uppmärksammats av Ehn i kap. 2. Läsaren vill ha mer historiskt material för att bättre kunna sätta sig in i sammanhangen. I dag är dock den historiska metodsynen på frammarsch även inom internationell socialantropologisk litteratur, m. a. o. är man då i det bästa sällskap. Några djupdykningar i Finska församlingens arkiv hade säkert gett data om 1700—1800-talens finska arbetare i Stockholm liksom Tyska församlingens arkiv om tyska invandrare tillhörande evangeliska trosbekännelsen (tyska judar tillhörde ej denna församling).

Hela kapitlet *Främlingar i ståndssamhället* är fångslande och ger mersmak. Man önskar livligt att Ehn fördjupar detta avsnitt till ett större arbete.

I kap. 3 *De annorlunda* har Arnstberg gripit tag i minoritetsproblemet med engagemang och kraft. Han talar i hänsynslös klartext, medvetet, för att ge problematiken skärpa och djup. Avsnittet om romerna gör ett initierat och starkt intryck på läsaren, samtidigt som man erinrar sig romers intensiva arbete för den egna gruppen och deras uppfattningar, t. ex. Katarina Taikons, som skiljer sig från Arnstbergs. Är verkligen romerna så stridsberedda, så svenskfientliga som Arnstberg anför?

Om där finns andra attityder, en annan uppfattning, borde inte det kommit fram? Förf. har tagit på sig ett stort ansvar med denna framställning. Hur gör man, hur långt får man gå

ifråga om att riva av människor deras integritet? Detta är en forskaretsiska fråga. Rec. brottas själv med dessa problem — just nu kring ett samiskt forskarmaterial som jag insamlat under sommaren, varvid hänsynstagande, taktkänsla och en rak forskariver ständigt skall balanseras mot varandra. Emellertid torde det vara obestriddligt, det har Arnsberg tydligt visat, att romerna ännu efter flera generationer på intet sätt är kulturellt anpassade. Romerna har sina egna värderingar och de representerar i själva verket den mest avvikande minoritetsgruppen bland de i boken behandlade.

Min huvudkritik mot kap. 3 är den att Arnsberg, liksom många författare före honom, ser samisk kultur såsom en helhet.* Detta är grundväsentligt fel. Men också följande formulering är vanskelig därför att läroboken här lär ut något mycket tvivelaktigt: "Skatten togs upp av de s. k. birkarlarna från de bottniska kustorterna. Birkarl, bäverjägare, vilket skulle antyda den ursprungliga sysselsättningen" (s. 46). Birkarl = bäverjägare är alls ingen vedertagen tolkning. Tvärtom! Den står B. Steckzén ensam för. Den har hårt kritiserats av flera forskare. 1602 infördes ett nytt beskattningssystem, anför Arnsberg: "Plunderingstågen ersattes av ett effektivt marknadssystem, en förändring som samerna hälsade med glädje" (s. 47). Denna mening är inte korrekt.

Såväl fjällsamer som skogssamer har under 1500- och 1600-talen haft en god ekonomisk position. Samerna blev inte plundrade under 1500-talet, de köpte vad de ville ha genom byte, de var påfallande välbärgade, de var inte underställda något creditsystem (som t. ex. nordnorska bönder under köpmännen i Bergen). Detta visar skattelängder och silverinnehav från samtliga svenska lappmarker. Att samerna hälsade det nya marknadssystemet "med glädje" betvivlar jag. Vilken

* Arnsberg skriver att det finns ingen kortfattad etnologisk sammanställning om samerna utom Tom G. Svenssons artikel i Svenska minoriteter om renskötande samer i dagens Sverige. Det är ju märkligt att Arnsberg bortser från Israel Ruong som i tal och skrift gett oss flertalet sammanfattningar, som vi alla bygger på mer eller mindre, även Tom Svensson (därmed intet ont om dennes artikel). Se bl. a. Ruong, Samerna i Sverige (s. 10—86) i SOU 1960: 41; samernas skolgång liksom sammanfattningarna i senaste sameutredningen SOU, 1975: 100, s. 375—435.

historisk källa anför detta? Samerna måste nämligen nu även besöka gudstjänster, förrätta marknad och ting på bestämda tider som inte alltid sammanföll med deras arbetsår. Det blev långa resor för dem (förut sökte birkarlarna upp dem). Fjällsamerna fick t. ex. bättre pris på varorna på norska sidan, dit gick en stor del av skinnen m. m. Lappfogdarna visar i skrivelser att de har besvärligt med att få ut skatten. Ord som "förtryck", "plundring" och "diskriminering" har inte varit regel under århundraden, det visar det historiska materialet gång på gång. I själva verket var samerna ganska smarta. Det är riktigt att arjeplogssamerna (men inte alla samer) förtrycktes i Nasafjälls-epokens gruvhantering, men den verkliga nedgången kommer först kring 1800-talets slut—1900-talets början. Då börjar nomadsamhället upplösas, samerna trängs av industrisamhället, de förlorar sin funktionella identitet, därefter sin kulturella. Så kommer lappväsendet in i bilden, slutligen Vattenfall — och här sker ett våldsamt inkräktande på samisk miljö. Mot detta reser sig sameungdomen i dag och med all rätt.

Det är väsentligt särskilt i fråga om presentation av samisk kultur att ge en djup historisk aspekt. Det är viktigt för människors värdedignitet att även visa på det positiva som funnits under århundraden mellan samer och nybyggare, mellan samer och omgivande nordiska folk och av och till även mellan kyrkan och samerna. Jag har mött stor förvirring hos äldre samer: "Allt är inte rätt som de unga säger. Vi har inte varit förtryckta här, inte. Men Vattenfall, se dom skulle man vilja . . ."

Arnsberg vill kasta ljuset på orättvisorna, men bilden blir kanske väl stereotyp. De icke-renskötande samerna är ej behandlade här. De utgör 15 000 (de renskötande 2 500) i Sverige. 600 lever i Stockholm. Emellertid kommer deras problem att tas upp i det projekt under tecknad är sysselsatt med, stödd av Statens humanistiska forskningsråd. Rec. hoppas framöver få diskutera gemensamma minoritetsfrågor och få utbyta forskningserfarenheter med det här anmälda arbetets båda författare.

Ehn visar i kap. 4 Drömmen och verkligheten bl. a. på invandrargruppernas rotlöshet, svårigheten att helt avsvärja sig det forna, att helt bli ett med det nya. Det rör sig här om första generationen invandrare. Ehn har en fin känsla för invandrarmiljön. Han måste vara en utmärkt intervjuare. Boken fyller en lucka i vår kurslitteratur.

Som helhet kommer den säkert att intressera studenterna och bli underlag för många givande gruppdiskussioner inom ämnet.

Phebe Fjellström

Gösta Arvastson: Skånska prästgårdar.
En etnologisk studie av byggnadsskickets förändring 1680—1824. Deutsches Ref. Skrifter från Folklivsarkivet i Lund 19. Diss. Lund 1977. 160 s., ill.

Arvastson betecknar sin avhandling som en beskrivning av de skånska prästernas bostäder 1680—1824 mot en ekologisk och rättslig bakgrund. Därtill som en analys av förändringsprocessen utifrån bostadens sociala funktioner. Ursprungligen hade han tänkt sig en undersökning på temat centraldirigering — folklig kultur men under arbetets gång trädde centraldirigeringens eventuella betydelse i bakgrunden. Intresset inriktades mera på förändringarna såsom ett uttryck för en social process. Frågan blev inte hur prästgårdarna byggdes utan *varför* de byggdes just så — och då.

Självklart måste en sådan problemställning bygga på en ordentlig faktakänedom. Grundmaterialet har också varit betydande och blivit väl bearbetat. Stora delar av avhandlingen har som en följd av detta delvis fått en deskriptiv karaktär, vilket kan ha ett egenvärde eftersom känedom om de skånska prästgårdarna har varit sparsam. Men Arvastson betonar att utvecklingens materiella uttryck inte i sig är de intressantaste för honom. De är viktiga därför att "de materialiserar individens verklighetsuppfattning och är symboluttryck, som beskriver sociala och kulturella fakta". Jag ska redan här säga att förf. enligt min mening verkligen har hållit sin deklarerade linje med all konsekvens.

I Sverige ålåg det sockenborna att bygga prästgårdarna. Hur det förhöll sig med denna skyldighet i Skåne under medeltiden tycks mig oklart. Säkert är emellertid att det senare var prästens skyldighet att bygga och underhålla sin gård. Skånes försvenskning medförde ingen förändring. Speciella inkomster — helgonskyld och påskmat — ansågs motivera det skånska präster-

skapets extra tunga. Husesynsordningar kom visserligen att bestämma en viss minimistandard för prästgårdarna men det för författarens tes viktiga är att prästerskapet självt i ganska hög grad blev bestämmande över standarden. Det är detta som gör det möjligt att inläsa gruppens värdesystem och symboluttryck i byggnadsskicket.

Som en röd tråd genom avhandlingen går Arvastsons tes att prästernas byggande ofta mer bestämdes av prestigehänsyn än nyttosynpunkter. I det tidiga 1700-talets prästgård vände boningslängan helt traditionellt sitt ansikte mot gården medan baksidan hade lägre status. Nymodigheter som tegelmurade väggar, ekfotträn och taktegel upptogs symboliskt just på gårdsidan trots att nyttosynpunkterna talade för den motsatta, oftast nordliga baksidan. När baksidans trädgård senare blir gårdsanläggningens prestige centrum riktas också sal och sängkammare åt det hållet. Det är en förändring som Arvastson vill se som en symbol för prästens rollbyte från bondepräst till enbart präst. Förändringarna saknar motsvarighet hos allmogen vid denna tidpunkt.

"En förändrad uppfattning om själva prästmannarollen" ligger bakom inrättandet av folkastuan och den överhuvudtaget strängare uppdelningen av hushållets bostadsnyttjande för husbondfolk och tjänstefolk. Prästen "sökte betona sin roll som ämbetsman genom att bygga på annat sätt än bönderna och han valde främmande bostadsplaner i tidens smak", säger författaren på ett ställe och vill därmed framhäva prästerskapets under 1700-talet allt mer förborgerligade och från bondesamhället segregerade attityd. Det må gälla salens förvandling till finrum, bostadslängornas utskiljande ur det fyrlängade gårds-komplexet eller enskilda tekniska nyheter. I sin analys av förändringsprocessen i slutkapitlet modifierar Arvastson dock sin tidigare framställning. Här förändringarna i det skånska prästerskapets bostads- och byggnadsskick tidigare framställts som något av en social revolution finner man nu att förf. snarare betraktar dem som en evolution av tidigare värderingar. De nya symbolerna behövdes för att förtydliga i stort sett gamla föreställningar om den tillbörliga relativiteten i landsbygdssamhället.

Anmälararen har ganska ofta varit inne på tankegångar i linje med Arvastsons. Symbolanalysen är inte något nytt för 1970-talet — eller anmäla-

Anmälararen fungerade som fakultetsopponent vid disputationen vid Lunds universitet den 26 maj 1977.

rens 50-tal! Jag tror dock inte att det bara är denna själarnas frändskap som ställer mig positiv till Arvastons avhandling. Det som övertygar ligger snarare på det formala planet. Arvastson inte bara tycker och tolkar, han underbygger också. Därmed kommer han nära en gammal akademisk skolas krav på vad vetenskap bör vara. Han kommer med påståenden men han ger också läsaren möjlighet att själv ta ställning till dessa med utgångspunkt i redovisat material. Förlegad eller inte, enligt anmälares syn är det sådan vetenskapen bör vara.

Därmed är långt ifrån sagt att avhandlingen står fri från invändningar i sina enskildheter. Arvastsons nästan halstarrigt konsekventa symboltolkning är förutbestämd att föra honom över sannolikhetens gränser. Samtidens rationella överväganden sätts i stort sett på undantag i hans framställning. Också tekniska hjälpmedel som ridbjälkar och underlagsbjälkar blir till smått mystiska men ändå medvetna borgerliga symboler. I samma anda finner förf. att finrumsutbildningen är "uttryck för den framväxande sociala segregeringen inom prästgårdens väggar", medan jag för min del ser detta som ett symboliskt hävdande inom prästerskapet och *gentemot* borgerlighet och frälse. Det måste nog sägas generellt att Arvastson i sitt penetrerande av vad som hände i prästhushållet har tappat perspektivet mot de högre stånden. Att detta är en brist är uppenbart; värderingarna och symboluttrycken är inte bara relaterade nedåt utan också uppåt.

I min opposition efterlyste jag en sammanfattande analys av prästerskapets ekonomiska och sociala ställning t. ex. vid början, mitten och slutet av 1700-talet. Hur stod prästerskapet vid dessa tidpunkter i förhållande till allmoge, borgerskap och frälse? Vad hade förändrats i positionerna och vad var — eventuellt — oförändrat? Att Arvastson inte mer energiskt har försökt att få grepp om det för honom, med avhandlingens uppläggning, centrala, nämligen själva prästerskapet ser jag nog som den största metodiska bristen. Denna ignorans av det politiska och kulturella makroperspektivet har alltför ofta varit kännetecknande för vår vetenskap. Den principiella slutsats jag drar av detta är att etnologen vid detta slags undersökningar alltför sällan är historiker. Vi måste dock erkänna att våra etnologiska tolkningar — vare sig de beskriver ett elements förändringsprocess eller är ett samhäll-

leligt mikrostudium — borde utgå från en gedigen kunskap om det historiska makrosammanhanget.

Mikroperspektivet har sedan länge kommit att framtona som det specifikt etnologiska och antropologiska. Extremt kan detta föra till ett studium av det kuriösa snarare än det generella, särskilt om makrosammanhanget glöms bort. Men som metod är mikrostudien oftast utomordentligt användbar. Jag skulle gärna sett att Arvastson någon gång hade utnyttjat den i sin avhandling. Dvs. att man lokalt hade fått se prästgårdens utseende i relation till ortens bönders och traktens ämbetsmäns. Det hade varit ett sätt att precitera fakta och iakttagelser. Men det skall villigt erkännas att det kan vara en besvärlig uppgift med tanke på synematerialets tidsmässiga nyckfullhet.

Oppositionen innehöll andra kritiska anmärkningar och frågetecken, dock snarare frammanade av opponentens positiva än negativa intryck. Arvastson tillåter sig bl. a. ibland tolkningar utifrån ett alltför klen material. Och det han säger sig särskilt vilja undersöka överensstämmer inte alltid med vad han verkligen undersöker.

Huvudintrycket är emellertid som framgått klart positivt. De formala anspråken är väl uppfyllda. Minst lika viktiga och framgångsrika är Arvastsons energiska försök att spåra djupare sammanhang också i historiskt material av handfast natur. Han har överfört aktuella teoretiska resonemang och därigenom bidragit till en vitalisering av den historiska etnologi som i själva verket kan ha så mycket att erbjuda dagens mänskliga ifråga om henne själv, hennes eget samhälle och de eviga mekanismerna. Bakom avhandlingens litet menlösa titel döljer sig ett stimulerande arbete.

Sven B. Ek

Magnús Gíslason: Kvällsyaka. En isländsk kulturtradition belyst genom studier i bondebefolkningens vardagsliv och miljö under senare hälften av 1800-talet och början av 1900-talet. Diss. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Ethnologica Upsaliensia 2. Uppsala 1977. 218 s., ill.

Magnús Gíslason, rektor vid Nordiska Folkhögskolan i Kungälv, skrev 1955 en licentiatavhand-

ling som elev till Sigurd Erixon. Däri behandlas bland annat *baðstofa*, den traditionella isländska bondgårdens arbets- och sovrum. I sitt nya opus vill Gíslason skildra de olika aktiviteter som var förlagda till *baðstofa* och särskilt vinterkvällarnas arbeten med ull och yllevoror samt därvid förekommande samtal och underhållning. På Island kallade man detta *kvöldvaka*.

Avhandlingen utgör en god introduktion till isländskt vardagsliv på landsbygden under senare delen av 1800-talet, särskilt genom att författaren inte precis håller sig till enbart ämnet kvällsvaka utan ger en bild av levnadsförhållandena i allmänhet. Därigenom kan hans bok tjäna som en nyttig översikt av levnadsvillkoren på Island strax före urbaniseringens och traditionsupplösningens tid efter första världskriget. Vi får ta del av några väsentliga sidor i det isländska kulturarvet, och de 33 illustrationerna är i detta sammanhang utmärkt värdefulla. Stilen är saklig och lättfattlig, trycket tydligt och välgjort. Sättningen, med datastyrd fotometod, har utförts av TEXT-gruppen i Uppsala AB. Jag vill endast opponera mot placeringen av noterna i slutet av boken, med ny numrering för varje kapitel. Denna vanliga osed gör läsningen av noterna till en plåga och man får intrycket att de betraktas som ett försumbart tillägg i stället för en viktig infradimension i varje vetenskaplig framställning.

Gíslasons material består av dels den danska folkhögskolemannen Holger Kjærs uppteckningar från 1929, dels av svaren på författarens egna frågeformulär, som sändes ut 1962. Kjærs material bestod av skriftliga svar på en frågelista jämte muntliga uppgifter som inhämtades vid hans rundresa på Island. Gíslasons eget material blev inte kompletterat på motsvarande sätt. Om en meddelare får utforma sina svar eller beskrivningar, som han tror vara riktade mot sig eller i intervjuer föreligger en risk att han förvränger uppgifterna i en viss riktning enligt de förväntningar som han tror vara riktade mot sig eller i överensstämmelse med sin privata ideologi. Gíslason redövisar i och för sig föredömligt hela materialet av skriftliga rapporter och intervjuer. Men han utnyttjar meddelarna ganska ojämnt, så att av Kjærs 76 meddelare bara 35 stycken citeras, nämligen 115 gånger. De direkt intervjuade meddelarna citeras av någon anledning inte alls. Sitt

eget material på 68 skriftliga svar citerar Gíslason 167 gånger, men bara avseende 37 stycken meddelare. Omkring 50 % av de skriftliga svaren citeras således inte alls. Liksom intervjuaren blir Kjærs enligt uppgift värdefulla dagboksanteckningar inte alls omnämnda i noterna.

Det är ett generellt problem, hur man bäst bör utnyttja ett material av denna karaktär. En metod består i att bygga upp ett resonemang på grundval av en kursiv genomgång av hela materialet och att sedan botanisera ibland enkätsvaren så som man finner bäst för att styrka argumentationen. Det är klart att man då gärna väljer just de svar som talar för det framförda resonemanget och att man låter exemplen på motsatsen eller exempel som tiger om förhållandet ligga stilla. Den andra metoden, som inte är så dum, består i att koda enkätsvaren för att få fram de avsnitt som har besvarats någorlunda likformigt av alla. På den grunden kan man sedan ta fram en kvantitetsbedömning, som inte behöver vara procentuell utan kan nöja sig med slutsatser såsom övervägande dominans, ambivalent, eller svag tendens.

Holger Kjær siktade i själva verket på någonting annat än kvällsvaka i sin undersökning. Han hade ett socialpolitiskt perspektiv och ville bevisa hemundervisningens och familjens stora betydelse för den isländska traditionella kulturen. Lärdomarna från Island skulle sedan kunna tillämpas också på andra samhällen. Följaktligen sökte Kjær — och fann — en fin, kristlig, luthersk hemkultur med idylliska drag. Gíslason är inte opåverkad av Kjær, som efter hemkomsten skrev boken *Kampen om Hjemmet* (Nordisk Folkeopdragelse. Fortid og Fremtid. Köpenhamn 1935).

I det efter Kjaer citerade materialet var 40 % av citaten hämtade från präster, lärare och författare, 30 % från "fruar" och 31 % från bönder. Man får nog härav dra slutsatsen, att det är en i viss mån litterär, bildad överklassuppfattning om det gamla Island som presenteras av Kjær. Författaren noterar denna idealiserande tendens, men i stort sett går framställningen inte bakom den husbondevänliga och putsade kulissen av isländskt allmogeliv. Gammaltidens fysiska och sexuella intimitet, oförblommerade frispråkighet och dräpande fattigdom på Island kommer inte till tals i detta arbete.

Man frågar sig om det under den grymma tid, då 20 % av totalbefolkningen (Rangárvellir 1703) kunde vara kringstrykande tiggare, blev mycket

Anmälan var fakultetsopponent vid disputationen vid Uppsala universitet den 15 febr. 1977.

tid och intresse över till sagoläsning eller sång-
underhållning under arbetena med ullen (*tóvinn-
na*). Bonden Elfas Jónsson i Raudaberg på Öst-
landet, född 1903, berättade för mig 1976, att
hos dem förekom det inte mycket "kvällsvaka",
ty de hade bara 2—3 böcker, men arbete med ull
var det alltid, liksom på en fabrik.

Hantverk i hemmen i form av tillverkning av
ull, ullgarn och ylleprodukter som vantar, sockor,
tröjor och byxor utövades inte bara på Island
utan lika intensivt på Färöarna, Shetland, Jylland
och i Sydnorge (Rogaland) för export till bland
annat den holländska och engelska flottan. De
avancerade kapitalistiska staternas specialisering
influerade på inkomstmöjligheterna inom ex-
tremt fattiga och vanlottade befolkningar i hela
det nordvästeuropeiska kustområdet. Det skulle
vara värdefullt att erhålla en jämförelse mellan
Island och Färöarna i dessa sammanhang. På
Island var prästerna inhemska men på Färöarna
var de danska. På Island kanske den bokliga bild-
ningen övervintrade just i prästgårdarna, men där
lyckades man kväva den gamla seden med ring-
danser, *víkvaki*, som också kallades "glädje",
redan omkring år 1800. Ringdanserna på Fär-
öarna levde däremot kvar och har jämte de be-
ledsagande kväderna betecknats som lika viktiga
som *kvöldsætia* (kvällsvakan) för bibehållandet
av färingarnas etniska identitet. Det danska han-
delsmonopolet var verksamt på båda öarna och
får betecknas som extrem exploatering av redan
utfattiga befolkningar.

Religionen och prästerskapet hade genomgri-
pande betydelse både på Färöarna och Island,
men 1900-talets förändringar har pekat åt olika
håll, på Färöarna mot lågkyrklighet, på Island
mot allmän sekularisering. Om man vill göra ana-
lytiska ekologiska studier kan man nog inte und-
vara mer systematiska jämförelser mellan olika
kulturer.

Börje Hanssen

Hilding Pleijel: Carl Gustaf Mozart. En
gammalluthersk smålandsprost i sam-
hällshistorisk belysning. Deutsches Re-
ferat. Samlingar och studier t. svenska
kyrkans historia 42. Verbum. Håkan
Ohlssons. Lund 1977. 206 s., ill.

Genom ovan angivna bok har Hilding Pleijel in-

om sitt centrala forskningsområde med hjälp av
en enskild prästmans livsöde givit en individuell
inblick i den samhällsideologi som var gemene
mans fram till mitten eller senare hälften av
1800-talet. Det är en högeligen intressant skild-
ring, som Pleijel nedtecknat — och det ur flera
aspekter. Någon biografi i vanlig mening är den
emellertid inte. Författaren har sett som sin upp-
gift att via ett biografiskt perspektiv komma åt
det statiska, konservativa samhälle, som i stor ut-
sträckning bars upp av den ortodoxa kyrkoläran
och dess uttolkare. Boken är en samhällsskildring
i lika hög grad som en personskildring och den
belyser en samhällsideologi på reträtt — med
andra ord en regressionsstudie.

Det är viktigt att hålla detta perspektiv i min-
net vid läsningen för att inte alltför starkt upp-
leva saknaden av uppgifter som kunnat ge bo-
kens huvudperson en mänskligare profil. Carl
Gustaf Mozart framstår i sanning som en repre-
sentant för den gammal-lutherska kyrkan, upp-
fostrad och skolad i den stränga hustavleideologin
och det är som representant för ett system, som
han är intressant. På ett sätt en något kusligt ne-
gativ vinkling av ett livsöde, men den är kon-
sekvent genomförd i biografien.

Visst får vi veta mannens-prästens viktigaste
data och gärningar under ett långt och verksamt
liv, men människan Carl Gustaf Mozart förblir
märkligt oåtkomlig och stram. Nu har Pleijel
garderat sig på denna punkt redan i inledningen
och varnat för att i historisk forskning falla några
värdeomdömen i ena eller andra riktningen,
"allraminst att utfärda något slags moraliskt vär-
deringsbevis" (s. 10). Principuttalandet må vara
aldrig så riktigt, men är samtidigt något av en
brasklapp från författarens sida. Han önskar, att
vi som läsare måtte rätt förstå mannen och hans
gärning — även om han inte ter sig alltför sympa-
tisk!

Vem var då denna man och vilken var den
samhällssyn, som han representerade?

Carl Gustaf Mozart föddes 1825 i Barkeryds
socken i Småland, son till stabstrumpetaren Jonas
Svensson Mozart. Fadern fick sitt märkliga efter-
namn av en överste vid Smålands husarer, då han
blev regementsmusiker. Brodern Anders fick nam-
net Pleijel efter en annan berömd österrikisk mu-
siker. Hilding Pleijel härstammar från denne
Anders och Carl Gustaf Mozart var Hilding
Plejels faders kusin och hans egen gudfar. Det

berömda och österrikiska namnet till trots uttalade han alltid sitt namn på franskt vis. Från hans barndom får vi inga konkreta bilder, men som tolvåring togs han om hand av en komminister, som skulle handleda ynglingen. Hårda slitsamma år följde, framför allt präglade av ett kopiöst latinläsande.

”Det brydsammaste och mest påkostande af allt var dock att ständigt vara bunden vid latinska talöfningar. Hvar vi gingo skulle vi alltid hava något att säga eller att lära i latinsk väg. Och emedan nu Romarna alldrig varit svenskar eller känt svenska seder och bruk, kommo vi ofta i bryderi och villrådighet om hvad de skulle kallat det ena eller andra af de nya föremål och ting, de i Sverige upptäckte. Men icke desto mindre blefvo vi vederbörligt länsade (fick stryk), om vi icke kunde utfundera hvad de skulle kallat en gärdesgårdsstör, ett taktegel, ett dubbelfönster osv. Derföre, om vi någon gång påträffades af honom i närheten av något sådant oförklarligt tingest, skyndade vi förskräckta undan såsom för en orm”. (s. 21)

Därefter följde halvtannat års gymnasiestudier i Linköping, där Carl Gustaf, som utpräglad engspännare, aldrig riktigt fann sig tillrätta. Han for hem och förberedde sig för studentexamen och vidare teologiska studier i Lund och Uppsala. De personliga minnena från denna studietid är få. Pleijel fyller ut luckorna med data utifrån och tillfogar dokument från universitetsarkiv och liknande. En medelmåttig student, präglad av flit och allvar, orubblig i sin gammallutherska förankring och opåverkad av läseri och nyhumanism, så framstår han för läsaren. Sång och musik betydde emellertid mycket för honom och dessa glädjekällor bar han med sig hela livet.

Efter prästvigning och pastoralexamen — det senare nödvändigt för att omsida nå kyrkoherdebefattning — tjänstgjorde han som obefordrad prästman i 8 år, innan han fick ordinarie tjänst som vicepastor och senare komminister på Visingsö. Där levde han och hans familj — hustru och sex barn — åren 1854—1881. Personliga minnen från tiden saknas. Via sockenstämmoprotokoll, ämbetsberättelser och samtida källor tecknar Pleijel emellertid en fyllig miljöskildring runt mannen. Han härskade närmast som en ”sockenkung”, ett epitet som han fick då Carl XV en gång gästade ön. Världsliga och kyrkliga frågor var för honom lika väsentliga i enlighet med den samhällssyn, som han konsekvent företrädde. Till skillnad från de ämbetsbröder, som hälsade kom-

munreformen 1862 som en befrielse från borgerliga sysslor, såg Mozart i detta ett brott mot en prästmans totala åligganden.

Kulturhistoriskt sett var Visingsö intressant och Mozart studerade flitigt öns forntid, folkminnen och landsmål och avgav rapporter. Men hans viktigaste insats vid sidan om prästtjänsten var hans uppgift som lärare vid Braheskolan, vilken han uppehöll i 18 år.

Vid mitten av 1870-talet sökte han sig bort från ön, trots en uppskattad insats både som präst och lärare. Den nya tiden, främst väckelsen, hade brutit in över ön. Det andliga klimat, som nu vann insteg, rymde drag av både kulturförakt och en form av världsfrånvärd askes som Mozart inte kunde omfatta. Efter sju försök fick han 1879 tjänst som kyrkoherde i Tingsås pastorat i Småland, ”i det mörkaste Småland”, en kyrkligt sett ren bygd med en religiös struktur som Mozart kände sig hemma med. De enda som i viss mån bröt sig ur var ”gammalläsarna”, en pietistiskt färgad fromhetsriktning, som emellertid stod gammallutherdomen nära.

I nära 36 år verkade han i denna församling som kyrkoherde och sedermera som prost. Nitisk, utåtriktad, en förkunnare mer än själasörjare, som med åren blev allt mer magistral och ”ur tiden”, så ter sig hans gärning i stort. Han kom till sammanträden med färdigskrivna protokoll, agerade självsvaldigt, men i osjälviskt nit och i fast övertygelse om det rätta i sitt handlande. Men hans ålderdom blev i många stycken bitter. Hans skötebarn skolan, enligt hans mening en kristendomsskola fotad på biblisk grund, hotades av socialistiska lärare och en kultursyn, som han inte kunde acceptera. Han kunde inte ens tänka sig att skolsalen fick upplåtas till möten och föredrag,

”der politiska och religiösa föredrag hållas af okända och ovederhäftiga s. k. folkstalare, resepredikanter och förtroendemän, som sprida lösaktiga läror och villfarelser och förleda den lättrogna allmänheten och i synnerhet ungdomen till ohörsamhet och trots emot laglig och kyrklig ordning.” (s. 154)

Han hade kämpat mot läsare och nykterister tidigare, men inget syntes honom så hotande som den socialdemokratiska rörelsen, ty den var inte förankrad i kristen grundsyn.

En sockenbo beskriver honom som i allo motsatt Frödings prost, kärv, asketisk och orubblig principfast, varför han stötte sig med många för-

samlingsbor. Livets varma källor strömmade honom förbi och det står till sist en air av ödslighet och isolering kring den gamle mannen, plikttrogen och nitisk, men utan kontakt med och förståelse för den nya tidens möjligheter.

Men som representant för den samhällsideologi, där världslig och andlig makt gick hand i hand, som auktoritär ledare för den kollektiva gemenskap, som bestod av de tre stånden, kyrkoståndet, det världsliga ståndet och hushållsståndet, som dess interpret är han ett ypperligt exempel. Denna samhällssyn, kodifierad i Hustavlan, som åtföljde Luthers lilla katekes i psalmboken fram till 1820, fungerade som ett rättesnöre för alla och en var — och inte minst för dess rättmätige utövare.

Så helt historisk är nu inte Carl Gustaf Mozart! Hans envetna kamp mot nya religiösa och politiska strömningar gällde ytterst kristendomens hegemoni och — den dag som idag är — kan vi i pressen läsa om präster, som går till storms mot den avkristning i skolan, där t. o. m. marxistiska idéer får komma till tals.¹ Alltjämt pågår alltså en religiös-teologisk debatt, som inte enbart rör den kristna grundsynen, utan till vilken allmänna moralfrågor är kopplade. I detta sammanhang kan det kanske också vara värt att notera, att den tveksamhet som alltjämt råder kring kyrka—statproblematiken måhända inte enbart är grundad i religiösa farhågor, utan även gäller den totala samhällseliga grundsyn, som kommer till tals i statskyrkosystemet? Den nyordna professorn i kyrkohistoria i Uppsala, Ingun Montgomery, sammanfattar sin syn på kyrka—statfrågan sålunda: ”Kyrkan behövs i staten. Den behövs för att förvalta hela vårt moralsystem och för att bevara ett djupare perspektiv på samhället.”² Dessutom hävdar hon, att en brytning ökar risken för sekularisering. Måne inte den gamle Smålandsprosten skulle ha nickat instämmande åt ett dylikt uttalande?

Med biografien över prosten Carl Gustaf Mozart har Hilding Pleijel givit oss en ypperlig möjlighet att i en enskild prästs gärning få en samhällssyn illustrerad. En dylik går att teckna i allmänna ordalag, men med Mozarts livslånga prästgärning för ögonen har vi nu konkret och inträngande fått

denna samhällssyn manifesterad i ord och handling.³ Sedd med moderna ögon kan han te sig som en besegrad man — ”det är segraren som till eftervärlden förmedlat synen på den slagne motståndaren”, säger Hilding Pleijel på ett ställe om väckelserörelsens historieskrivare. Orden torde vara tillämpbara även på Carl Gustaf Mozart. Men sedd med samtidens ögon, sådan han fungerade i sin krafts dagar, var han en hängiven ämbetsman, kyrkligt och världsligt, i ett samhälle och bland människor som fostrats i hustavlans värld.

Tordis Dahllöf

Ingmar Brohed: Offentligt förhör och konfirmation i Sverige under 1700-talet. En case study rörande utvecklingen i Lunds stift. Deutsche Zusammenfassung. C. W. K. Gleerup. Lund 1977. 216 s.

Med reformationen försvann konfirmationen i Sverige. Först genom kyrkohandboken 1811 fick den här på nytt en officiell utformning. I Nordiska museet finns en kvinnlig konfirmationsdräkt, som dock anges vara något äldre än nämnda årtal. Uppgiften är säkerligen riktig, i själva verket hade konfirmationen existerat här sedan åtskilliga årtionden tidigare. Kyrkohandboken 1811 gav endast en fast form åt vad redan flerstädes om också i olika former blivit praxis.

Tidigare än den nyinförda konfirmationen existerade i Sverige ett offentligt gruppförhör med nattvardsbarnen. Inte heller för detta fanns någon riksomfattande förordning eller enhetlig ritual, men det fick ändock spridning i hela landet under 1700-talet. Det offentliga förhöret och konfirmationen var alltså ett slags folkseder, även om de styrande faktorerna inom stift och kontrakt genom domkapitel, biskopar och prostar här varit vida starkare än ifråga om profana folkbruk. Det är utvecklingen fram till 1811 som är föremål för docent Ingmar Broheds ovan angivna undersökning. Den gäller Lunds stift men torde ha viss generell giltighet.

¹ Enligt referat från Kyrkliga förbundets tvådagarsmöte i Varberg 21 maj, 1977. Göteborgs-Posten 22/5, 1977.

² Referat i Uppsala Nya Tidning, 13 maj, 1977.

³ ”Intensivt studium av en enstaka människa är alltjämt en vetenskaplig uppgift och kommer att förbli det”, hävdar Hilding Pleijel, med detta stöd-citat från Erik Lönnroth (s. 11).

Denna recension skall begränsa sig till spridningsförloppet och förbigår författarens ingående granskning av de olika ritual som förekommit, deras förhistoria och deras kyrkohistoriska och teologiska bakgrund.

Resultatet av Kungl. Majt:s anmodan 1768 till konsistorierna att genom kontraktsprostarna införskaffa uppgifter om förekomsten av ett offentligt förhör ger den första fasta hållpunkten för utbredningen i Lundastiftet (s. 89). Bilden blir dock något splittrad genom att svar helt saknas från fem nordskånska kontrakt och genom att några svar saknar sockenspecificering. Kanske hade det varit mer instruktivt om dessa områden fått sin egen ytmärkning på utbredningskartan?

Det offentliga förhöret hade vid denna tidpunkt blivit mycket allmänt; i somliga kontrakt har det helt eller mycket nära en 100 % frekvens. Brohed visar hur detta skett genom att kontraktsprostarna vid visitationer och genom cirkulär starkt påverkat prästerna. Av betydelse var också den riksdirigering som förelåg genom prästeståndets i ett cirkulärbrev 1762 framförda rekommendation. Brohed anger dock samtidigt, att församlingens egen inställning också spelat en viss roll och ger exempel på att frågan behandlats på sockenstämma (s. 135, 137f).

Skillnaden mellan det offentliga förhöret och vad som sedan kom att kallas konfirmation var såväl sakligt som språkligt länge suddig. Först med kyrkohandboksförslaget 1793 och dess ritual för konfirmation började denna få fasta former. Uttolkningen av dess innebörd speciellt i förhållande till uppfattningen av dopet kunde dock variera, såsom Brohed ingående visat. Med anledning av ett förestående prästmöte i Lunds stift uppmanades kontraktsprostarna där att hålla visitationer och att besvara frågan om "någon så kallad konfirmation är bruklig?". Svar föreligger från stiftets samtliga församlingar, vilket gett författaren möjlighet att upprätta en exakt karta över konfirmationens utbredning 1795 (s. 144). Prostarna har inte kunnat spela samma roll för spridningen av konfirmationen som i fråga om det offentliga förhöret. Den personliga faktorn hade här större betydelse, alltså den enskilde prästens handlande beroende på hur han ställde sig till den teologiska frågan om hur konfirmationen skulle uppfattas i förhållande till dopet: en förnyelse av detta eller ett enbart avgivande av löften.

Nästa kartbild (s. 181), som gäller tiden omkring 1800, visar den hastiga spridning konfirmationen fick under dessa fem år: från 50 till ca 85 % av församlingarna i stiftet. Biskopen hade nu gett sin rekommendation och handboksförslaget 1793 hade visat de osäkra prästerna hur konfirmation skulle tillgå. Den centrala dirigeringen fick alltså snabba resultat.

Ur utbredningssynpunkt är kartan 1795 med lika många negativa som positiva belegg den intressantaste. Hur fördelade sig de båda hälfterna? Kartan visar flera sammanhängande likartade områden. Dit hör Torna och Bara kontrakt och närgränsande socknar i intill liggande kontrakt, där konfirmationen i det närmaste saknades. Författaren ger den sannolika förklaringen: i detta område med Lund som centrum har prästerskapet kunnat ha intim kontakt med stiftsledningen. Denna intog länge en avvisande hållning gentemot konfirmationen, närmast på grund av dess förmenta pietistiska karaktär. I konsekvens härmed skulle man ju kunnat anta, att konfirmation varit vanligare ju längre bort från stiftstaden man kommer, vilket överensstämmer med det faktiska tillståndet i stiftets fyra ytterhörn. Författaren nämner inte detta. För en spridning räcker det ju heller inte med att negativa faktorer saknas, det måste också finnas positiva. En sådan som borde ha berörts är grannskapsinfluenzen. Såväl församlingsbor som prästerskap kände förvisso till vad som i kyrkligt hänseende försiggick i grannsocknarna. En tät förekomst av konfirmation förelåg 1795 bl. a. i sydöstra Skåne, där utbredningsområdet i Ingelstad och angränsande delar av Färs motsvarar vad som även förekommit i fråga om profana folkliga företeelser. Området är heller icke känt för att ha varit speciellt pietistiskt influerat, vilket skulle ha kunnat förklara den täta förekomsten utan är närmast bekant som nyhetsävisande. Men i någon socken inom området kan ju konfirmation tidigt kommit i bruk genom personligt ställningstagande av församlingsprästen och sedan i denna tätbefolkade bygd vunnit spridning i närgränsade socknar genom exemplens makt. Kontakterna har då gått i samma riktning oavsett vad slags företeelse det gäller: språk, klädedräkt eller konfirmation. En möjlighet till spridning gav också giftermålsförbindelserna. En motsvarande koncentration av konfirmation förekommer i de västra socknarna i Skyttis och Oxie kontrakt. Detta område visar i

andra hänseenden en stark påverkan av kontakter med Danmark. Här hade konfirmationen införts redan 1736.

Förekomsten av en granskapsinfluens vid konfirmationens spridning kan vittna om att dess införande hade en djupare folklig förankring än vad som framgår av Broheds framställning. Övergången från barndom till ungdom var en skarp gräns i det gamla bondesamhället och konfirmationen uppfattades där främst som en ytterligare markering av denna. Här förelåg heller inga subtila uttolkningar som kunnat verka som en spärr.

Dessa antydningar om granskapsinfluens är dock närmast antaganden och kan sägas stå i kontrast till den säkra grund på vilken Brohed byggt sina slutsatser. Han har i sin undersökning visat vilken genomslagskraft en central styrning kan ha beträffande en kyrklig sed, men han har också exemplifierat betydelsen av den enskilde prästmännens inställning. Beträffande församlingsmedlemmarnas uppfattning nöjer han sig alltså med konstaterandet, att den ej kan "belysas med känt källmaterial".

Sigfrid Svensson

Arne Nordberg: Petrus Læstadius. Upplysare och upprorsman. Norrbottens museum. Luleå 1974. 495 s., ill.

Phebe Fjellström: Petrus Læstadius och Geijer. En recensensartikel. *Lychnos* 1975—1976 s. 295—304. Uppsala 1977.

Bröderna Lars Levi och Petrus Læstadius var båda kyrkomän och hör båda till kulturhistorien. Mest namnkunnig är väl Lars Levi L. Han blev tidigt berömd som botanisk forskare och han skapade en särartad fromhetsriktning, som fick namn efter sin upphovsman och som är livskraftig än i dag. Om honom har det skrivits mycket, både vetenskapligt och populärt.

Den två år yngre brodern Petrus L. (1802—1841) blev som ung prästman vida känd och uppskattad genom sin *Journal*, en reseberättelse från hans verksamhet i Lappmarken. Men när han ett par år senare gav ut en *Fortsättning* av *Journalen*, fann denna ingen publik och författaren blev snart en glömd storhet. Det var först när

Fredrik Böök år 1918 i sin skildring av Den romantiska tidsåldern i Sverige drog fram P. L.:s litterära förtjänster som denne åter kom att räknas till den "levande litteraturen". Hans livsgärning har i övrigt blivit föga uppmärksammas, även om den i förbigående skildrats, särskilt i samband med skrifterna om brodern Lars Levi.

Nu har emellertid Petrus Læstadius blivit utförligt tecknad i en både kvantitativt och kvalitativt betydande undersökning av f. läroverksadjunkten *Arne Nordberg*. Det är ett märkligt och fängslande livsöde som här skildras, med utförliga noter och källhänvisningar samt ett omfattande bihang med förut uttryckta brev och andra belysande dokument.

P. L. tillhörde en gammal prästsläkt, men fadern försörjde — med stor svårighet — sig och sin familj som bergsfogde och nybyggare. Redan i sexårsåldern kom emellertid P. L. till en halvbror, som var komminister i Kvikkjokk. Där upplevde han trots alla yttre umbäranden en lycklig barndomstid. Där mottog han för livet avgörande intryck av den ödligt storslagna Lappmarken och där fördes han av halvbrodern in i den klassiska kulturens värld. Som fjortonåring kom han till Härnösands gymnasium och var redan efter fyra år färdig att avlägga studentexamen i Uppsala. Tack vare olika konditioner i adliga och borgerliga hem kunde han fortsätta studierna och kom där även in i den högre svenska bildningstraditionen. Efter prästvigningen i Härnösand återvände han till Uppsala och disputerade vid 24 års ålder för E. G. Geijer i historia. Omedelbart därefter förordnades han till "missionär" i Pite lappmark, och det var denna verksamhet som han livfullt och högst personligt beskrev i sin *Journal*. Det var också hans erfarenheter från denna lappmarkstjänst som föranledde honom att författa ett utförligt Betänkande med reformförslag för undervisningsverket i Lappmarken. Av ekonomiska skäl — P. L. hade hela sitt liv att dras med ekonomiska bekymmer — blev han läroverkskollega i Piteå men kom redan efter fyra år som kyrkoherde till Vibygerå nära Härnösand. Även där blev hans verksamhet kort. Han avled redan år 1841 i lungtuberkulos, endast 39 år gammal.

Detta är i korthet hans tragiska levnadssaga, som med nästan överflödande detaljrikedom utförligt skildrats av hans biograf. Denne kallar P. L. i underrubriken "upplysare och upprorsman".

P. L. var verkligen en upplysare — hans stora patos var att verka för Lappmarkens och dess inbyggares förkovran på olika områden, inte minst i fråga om folkundervisningen. I detta syfte skrev han en mängd artiklar i dagspressen och uppvaktade han olika myndigheter, dock utan att under sin livstid se något egentligt resultat. Om P. L. även var en upplysningsman i den meningen att han företrädde en upplysningspåverkad livs-åskådning är svårare att avgöra. Förf. ger därom inte klart besked. Att döma av de återgivna dokumenten är man frestad att beteckna honom — för att nu tala teologihistoriskt fackspråk — som nyhumanistisk supranaturalist.

Att som förf. kalla P. L. för upprorsman (i detta ords vanliga betydelse) synes mig däremot sakna stöd i källorna. P. L. var en typisk oppositionsman eller som han själv uttrycker det i ett brev till sin biskop ”en oppositionskarl, hoc est till en början säger nej och icke på god tro antager någonting” (s. 278). Självkaraktéristiken träffar rakt i prick. Just sådan var P. L., såsom hans handlingar och författarskap därom vittnar. Biografien över Petrus Læstadius är vad de gamle kallade ett specimen eruditionis — man kan förstå att arbetet tillfört dess författare ett hedersdoktorat vid Umeå universitet — men utgör också ett betydelsefullt bidrag till Norrlands kultur- och kyrkohistoria.

Ett värdefullt komplement till dr Nordbergs biografi utgör *Phebe Fjellströms* våldokumenterade och välskrivna recensionsartikel i *Lychnos* 1975—1976. Den inställer P. L.:s livsgärning och författarskap i ett större etnologiskt sammanhang och utreder några metodiska frågor som förf. förbisett. Dessutom redovisas ett intressant lärdomshistoriskt arkivfynd som undgått den kringsynte förf. Det är fråga om ett brev från P. L. till hans forne lärare E. G. Geijer. Den forne lärjungen dristar sig att kritiskt granska lärofaderns skildring av den samiska kulturen i hans arbete *Sverige* vid slutet av den hedniska tiden, som ingick i Svea 1831 och som P. L. erhållit som gåva av dess författare. Nu visar Fjellström i detalj att Geijer tagit P. L.:s kritik ad notam, när han följande år omtryckte Sveaartikeln i Svenska folkets historia. Geijer hänvisar visserligen till P. L.:s påpekanden men redovisar inte alla de beriktiganden som han erhållit från denne. Episoden belyser arten och vidden av P. L.:s stora sakkun-

skap om samekulturen men fördjupar också bilden av Geijer som historiker.

Hilding Pleijel

Kustaa Vilkuna: Unternehmen Lachsfang. Die Geschichte der Lachsfischerei im Kemijoki. Studia Fennica 19. Helsinki 1975. 453 s., ill.

Nr 19 av den finska serien Studia Fennica utgör ett minst sagt digert verk om traditionellt laxfiske i norra Finland. På drygt 450 sidor ger professor Kustaa Vilkuna en ingående beskrivning av laxfångsten i älven Kemijoki. Denna älv rinner parallellt med Torne älv och har således sitt utlopp längst in i Bottniska viken.

I bokens förord lämnar Vilkuna en av förklaringarna till att han åtagit sig det enorma arbete, som i och med denna redovisning förts i hamn. Han slår fast, att ”jag är den siste finske etnologen, som personligen deltagit och levt med det här beskrivna laxfisket”. Redan 1938, för 40 år sedan (!), hade han tillfälle att med filmkamera och anteckningsblock dokumentera fisket. Och intresset har hållit i sig sedan dess. Genom åren har han publicerat en rad arbeten i ämnet. Laxfisket i Kemijoki har bedrivits allt sedan älven skapades en gång i inlandsisens kölvatten. Ätminstone 7 000 år gamla är de äldsta fynden av fångst i området. Först flera årtusenden senare nådde jordbrukskulturen Bottenvikens breddgrader, och samspelet mellan fiske och jordbruk kunde utvecklas.

Så långt de arkeologiska beläggen räcker tecknar Vilkuna bilden av det förhistoriska laxfisket i området, men det är först från tidig medeltid som han med hjälp av skriftliga källor kan sätta kött på benen i den historiska beskrivningen. Han konstaterar, att de kemijokska laxarna vid denna tid avtecknade sig i räkenskapsböckerna både i Åbo och i Sigtuna, som då var huvudstad i Sveariket. Redan då var nämligen det rika fisket föremål för myndigheternas beskattning. Den statliga laxskatten från Kemijoki uppgick som mest (1560) till 21 ton. År 1894, som är det sist redovisade året, var motsvarande siffra 6,5 ton. Även karelarna beskattade fisket. Deras intressen för området är avläsbart förutom i arkivalierna även i vissa ortnamn kring älven och dess mynning. Också kyrkan krävde sin tribut. Inte enbart

till prästen i Kemi utan även till biskopen i Åbo utbetalades tionde i form av lax.

Vilkuna delar upp de redskap som används vid laxfångsten i Kemijoki i två huvudgrupper: stationära och mobila. Viktigast bland de fasta redskapen var patan. Den utgjordes av en avspärrning, ofta byggd i trä, med en fyrkant av nät i centrum som uppsamlade fokuspunkt. I denna fyrkant tog man upp fisken med hjälp av mindre dragnät, strutar eller håvar. I en mycket detaljerad tabellredovisning framgår att det varit inte mindre än 698 pator i bruk i Kemijoki. Deras sammanlagda längd var hela 55 767 fot. Den längsta var 2 000 fot medan den kortaste endast mätte 30 fot. En del av patorna stängde av en hel älvarm, andra gick ut en bit ifrån stranden och fångade därigenom bara upp en del av det rika laxflödet. Patornas storlek och konstruktion var beroende av älvens bredd och dess ström. De största redskapen kallades karsinapator. Dessa avspärrningar var de mäktigaste fångstanordningar som använts vid fiske i Finland. De kunde ge en fångst av upp till 10 000 kg lax under en säsong.

Bland de mobila redskapen fanns nät av olika slag samt håvar och ljuster. En viss typ av nät och håvar användes vid fallen. De spändes upp över vattenytan och fångade fisken i hoppet.

Fiskerätten har mycket gamla anor. Den var knuten till stamgårdarna längs älven, och det var därför svårt för de nybildade gårdsdelarna att få tillträde till det lukrativa fisket.

Det var patamästaren som organiserade arbetet med både istandsättningen av redskapen och med själva fisket. Han delade upp arbetsstyrkan i lag, som vanligtvis skiftarbetade vartannat dygn. Männen hade väl definierade uppgifter som rod-dare, vittjare, mottagare etc. Patamästaren övervakade även fiskarnas vandel liksom han höll sin erfarna hand över försäljningen. Ingen fiskare fick t. ex. byta till sig brännvin mot lax under arbetets gång.

1860 etablerades det första sågverket i älven, och timmerflottningen förorsakade genast problem för laxfisket. Redan 1874 kom den första inskränkningen i rätten att fritt bygga pator. Den föreskrev att älven skulle hållas öppen för flottning under minst 22 dagar under våren. 1886 förlängdes denna tid ytterligare, och striden pågick långt in på 1900-talet med flera reträtter för fiskarna som följd. Givetvis har denna utveckling en ekonomisk förklaring. Medan laxfisket sakta

avtog i betydelse blev sågverkens produktion allt större.

Laxen fiskades också i älvens mynning och längs den intilliggande kusten. Fisken nådde dit nästan en månad innan den gick upp i älven. Den sista vårmånaden var besvärlig ur försörjningssynpunkt — vinterförråden hade för det mesta svårt att räcka ända fram till det nya årets skördar började komma. Det tidiga sjöfisket kom därför väl till pass. Bönderna längs älven hade som regel också del i fiskerätten vid kusten. Tidigare skedde detta fiske med enkla dragnät. Man drog på känn där man av erfarenhet visste att laxen höll till, eftersom man inte hade någon vattenström att rätta sig efter. Under 1800-talet började man också använda stationära nät, vilket avsevärt ökade fångsterna.

Vid varje större fångstplats fanns ett läger med tillfälliga bostäder för fiskarna, förrådsbyggnader samt, på senare tid, laxkällare där fångsten förvarades fram till försäljningen. Livet i dessa lägerplatser kunde vara ganska brokigt. Fiskelaget utgjorde en arbetsstyrka av endast män, och en viss "rallarstämning" var oundviklig. Vid säsongens början samlades folket till en laxfest. Man åt soppa med stora laxstycken i, helst skulle laxen då vara hämtad från den första fångsten. Detta skänkte lycka åt det kommande fisket. "Fångsten uteblir om man inte äter fisken", menade man. Dessa fester drog också till sig flickorna i trakten. Giftermål vid jultid brukade ofta ha sin upprinnelse i laxfesterna på försommaren.

I lägrets kokhus tillredde man i regel så mycket lax att det blev försvarliga mängder över när fiskarna ätit sig mätta. Barn och fattiga sökte sig därför gärna dit för att få sig ett gratis mål mat då och då. Denna utspisning av hungriga var betydelsefull.

Fångsten såldes vid speciella laxmarknader på sensommaren och hösten. De hölls på marknadsplatser med mycket gamla anor. Fiskförsäljningen drog också till sig andra handelsmän med allmän varumarknad som följd.

När jag läste Vilkunas arbete om laxfångsten funderade jag mycket över i vilken ämnesgrupp det rätterligen borde placeras. Att boken har stort värde för etnologer är ovedersägligt, men dess innehåll kan även betecknas som ekonomisk historia eller t. o. m. kulturgeografi. Kanske är den mest adekvata rubriceringen kulturhistoria — och då i ordets bästa bemärkelse. Författaren tycks inte

ha sparat någon möda i sitt arbete, ett betyg som också gäller denna betydelsefulle etnologs övriga forskning. Förutom grundligt fältarbete har han utfört utomordentligt noggranna och tidskrävande arkivstudier. Han har också tagit språkvetenskapen till hjälp när det gäller att tolka ursprunget till beteckningar på redskap och arbetsmetoder samt ortnamn.

Vilkunas bok utgör en redovisning och strukturering av grundforskning utan egentlig analys eller jämförande utblickar. Självfallet saknar man sådana när basmaterialet är så stort och spännande — liksom man efterfrågar en utförligare redovisning av människans—fiskarens roll i sammanhanget. I detta fall accepterar man emellertid gärna att författaren har satt punkt efter sin monumentala materialredovisning, och man gör det i förvisningen om att boken med säkerhet kommer att användas av andra forskare i jämförande syfte.

Anders Salomonsson

Carl-Uno Hanno: Bottniska bössor. Snapplåsmekanismer. Norrbottens museum, Luleå 1976. 60 s., ill.

Vapenhistoriska handböcker växer just inte på träd, allra minst sådana som behandlar folkliga skjutvapen. Det är därför något av en händelse när som nu Norrbottens museum publicerat en liten skrift om de speciella jaktvapen som tillverkats och brukats i bygderna kring Bottniska viken. Den geografiska avgränsningen deklarerar redan i bokens titel och av den förtydligande underrubriken "snapplåsmekanismer" framgår vidare att det rör sig enbart om snapplåsvapen. Slaglåsbössor kommer visserligen med på ett hörn, men det är endast till följd av det ofrånkomliga samband som ligger i att flertalet bevarade snapplåsbössor byggts om till slaglås under de senaste 100 åren.

I övrigt har författaren medvetet avstått från alla utblickar mot närbesläktade vapen i avsikt att renodla studiet av de bottniska bössorna. Naturligtvis är detta en diskutabel lösning och hänvisningar till andra lokalt präglade svenska snapplåsvapen har heller inte kunnat undvikas. Författaren har också inledningsvis (s. 6) angivit att framställningen följer "en tänkt typologisk ord-

ning" med utgångspunkt från "det gängse svenska snapplåset". Men vad är det som avses med denna beteckning? Jag tror att det är att något överskatta inte bara den kulturhistoriskt intresserade läsekretsen, utan även den svenska vapenhistoriska forskningens landvinningar, då man utgår från en sådan kunskap som en självklarhet. Under alla omständigheter skulle det ha ökat skriftens värde, både som handbok och mera allmänt sett, om författaren närmare klargjort grundbegreppen, såväl snapplåsets kännetecken i allmänhet som i synnerhet vad som på annat ställe i boken kallats "det klassiska svenska snapplåset".

Framställningen börjar med en beskrivning av den s. k. jukkasjärvibössan, som anges vara den till typen äldsta och mest ursprungliga inom det bottniska området. Därefter behandlas i nu nämnd ordning: österbottniska snapplåsegevärv, sälbössor i allmänhet, övriga bottniska hälspännarlås, tåspännarlås och flintsnapplås i gemen. Efter denna genomgång av de olika bösstyperna följer en analys av själva låsmekanismerna där varje del behandlas för sig: slagfjädrar, läsbleck, eldstål, fängpannor osv. De olika detaljerna klargöres dessutom i förtydligande teckningar, där varianterna av delarnas utformning klart kan överblickas. Därtill kommer rikligt med "vanliga" illustrationer av mycket god kvalitet, i form av fotografier av låsmekanismer och kolvar. (Märkligt nog är inte en enda bössa avbildad i sin helhet!) Ett mycket intressant kapitel om vapnets handhavande bildar avslutning, vartill kommer litteraturförteckning och en lista över mästarsignaturer på lodbössor, den senare författad av Arnold Lagerfjärd.

Vad bygger då denna utredning om de bottniska snapplåsbössorna på? Inledningsvis talas om översiktlig inventering av äldre vapen och av diverse notiser att döma har materialet i stor utsträckning hämtats från museernas samlingar. Men vilka museer är det bössorna tillhör, ingår även privatägda vapen i studiematerialet och i så fall i vilken utsträckning? Hur många bössor har undersökts? Rör det sig om 50 eller 500? Här är åtskilliga frågor som man gärna velat få svar på antingen i form av en katalog över behandlade vapen eller åtminstone en uppställning på de viktigaste samlingar som utnyttjats och deras ungefärliga omfattning.

På liknande sätt lämnas läsaren i okunnighet om det övriga källmaterialet. Beträffande jukkas-

järvibössan citeras dess ”upptäckare” Hugo Samzelius mycket ingående och även andra äldre författare (Schefferus, Torneus, Sven Nilsson, Robsahm m. fl.) åberopas flitigt. Längre fram blir dock hänvisningarna mera sporadiska och referenserna till traditionsuppteckningar och ännu levande tradition är mycket sparsamma. Inte så att det nödvändigt skall finnas en notapparat, men en klarare redovisning av varifrån stoffet hämtats — och inte minst i vilken utsträckning slutsatserna helt grundar sig på författarens egna iakttagelser utifrån föremålsmaterialen — skulle i hög grad ha ökat bokens användbarhet och värde. Värdefull är den lilla skriften i alla fall, de anförda anmärkningarna till trots, för som samlad redogörelse för de äldre folkliga jaktbössorna från ett bestämt område är den varken mer eller mindre än något av ett pionjärarbete.

Nils Nilsson

Gösta Lundberg: Bälunge socken under medeltiden. Söderköping 1976. 80 s., ill.

I sockenhistoriker brukar ofta pliktskyldigast redovisas några medeltida handlingar, pergamentsbrev eller annat, där socknens namn förekommer eller gårdar i socknen byter ägare. Förra året utkom emellertid en bok med ovanstående titel skriven av en prästson från socknen, Gösta Lundberg, och den här lilla boken tar upp just de medeltida handlingar, som berör Bälunge socken. De är av olika slag, sex köpe- eller bytesbrev, två konungsdomar och ett fastebrev, två arvsskiften och sex testamenten. Förf. analyserar dessa dokument och redovisar dem också i avskrifter och översättningar.

Bälunge socken ligger vid den sörmländska kusten, mellan Trosa och Nyköping och inom socknen faller två kända passager på den gamla, redan från medeltiden kända och brukade segelleden, Sävsundet och Stendörren, västra Stendörren till skillnad från en annan ögrupp bortom Landsort. I socknen fanns redan på medeltiden två större jordegendomar, Sundboholmshuset och Nynäs-godset, och deras förekomst här är naturligtvis en av orsakerna till att det finns så pass mycket handlingar från socknen.

Det märkvärdiga med boken är att Lundberg

lyckats med någonting som många kanske skulle föreställa sig vara närmast omöjligt, nämligen att få detta källmaterial att tala till läsaren, även den läsare som inte är specialist på medeltida gårdshistoria eller medeltida genealogi. För oss etnologer har kanske de dokument, som inte gäller delar av fastigheter som skall byta ägare, utan där det är fråga om vardagens föremål det största intresset och det är då i första hand testamentena.

Två av de testamenten som behandlas i boken tilldrar sig ett särskilt intresse. Det ena är den äldsta av alla handlingarna, där en prost Bero omkring 1280 upprättar sin sista vilja. I testamentet ger han donationer till en mängd inrättningar: till bröderna i Eskilstuna, hos vilka han utvalt sin gravplats och han betalar kostnaderna för den man, som i hans ställe utfört den av honom utlovade pilgrimsresan till Nidarosdomen. Vidare får en präst i en grannförsamling ett antal ekorrskinn, ett silverbälte och ett par svarta stövlar. Två av hans vikarier blir ihågkomna, hushållerskan och hennes dotter får ett antal kreatur och en säng, hans unga tjänare får undertröjan, kappan med kapuschongen samt skölden och svärdet, och slutligen, kanske mest intressant i detta dokument, giver han friheten åt sin tjänstepiga och hennes barn. Det är ju märkligt, att ännu 1280 en präst i vårt land har kunnat ha livegna trälar.

Det andra testamentet är från slutet av medeltiden, från 1450-talet. Det är en Katarina på Lundborum i grannsocknen Tystberga, som ordnar upp det jordiska. Hon var änka efter ett riksråd Gädde och tillhörde själv en äldre, under Albrekt av Mecklenburgs regim invandrad gren av familjen Königsmark. Hon gör ett stort antal legat till olika kloster: Nyköping, Krokek, Linköping, Arboga, Gråbrödra och Svartbrödra i Stockholm, Örebro och Klara kloster, Helgeandshuset i Nyköping och Stockholm samt till Tystberga och Bälunge kyrkor. Det är mest spannmål och ibland silver. I testamentet finns också anonyma donationer till kyrkoherden i Tystberga och till klockarna där och i Bälunge. Till ett antal namngivna kvinnor ger hon olika klädespersedlar, i allmänhet får var och en ett plagg, i något fall förekommer också en guldring.

I denna handling finns också en redovisning för Katarinas skulder, hos vem hon lånat och vad hon satt i pant för lånet. Men därtill redovisar hon också var en del av hennes ägodelar finns,

i första hand viktiga dokument, jordabrev, morgongåvobrev etc., men också tennkannor, kopparföremål och olika typer av textilier. Dessa är deponerade hos olika kvinnor, troligen hennes släktingar.

Jonas Berg

Hilfelings Skaanske Tegninger. Dansk-Skaansk Forening, København 1977. 152 s., opagin., ill. Pris d. kr. 96:50.

Bland 1700-talets svenska resebeskrivare intar antikvitetsstecknaren C.G.G. Hilfelung en framträdande plats. Hans teckningar präglas av fin artistisk känsla och stor exakthet. Hilfelings resejournaler från Gotland är sedan länge tillgängliga på Kungl. Biblioteket i Stockholm. Materialet från hans resor i Skåne och Blekinge på 1770- och 1780-talet — ca 125 teckningar — har emellertid legat förborgat för de flesta i Kongens Haandbibliotek på Christiansborg Slot. Hilfelung arbetade då nämligen på kungligt uppdrag och för danska statens räkning. Kopior av en och annan teckning har lyckliggjort konstforskare under årens lopp, men huvuddelen av samlingen har tills nu förblivit okänd. Volymen med Hilfelings skånska teckningar ingår i Dansk-Skaansk Forenings stora utbud av historisk litteratur från Skåneland. Utgivningen har gynnats av ett bidrag från Kaj Munks Mindefond.

Bokens presentation av upphovsmannen är skäligen mager. Den inleds med ett avtryck av en prästmötesoration från 1948 över Hilfelings gotländska resor. Därpå följer en kort artikel om ritmästaren ur ett äldre uppslagsverk. Längre fram i boken är två brev från Jacob Langebek till Hilfelung avtryckta. Tillsammans utgör dessa strödda akter ett tämligen tafatt försök till biografi över tecknaren. Visserligen har utgivarna i förordet förutskickat, att boken inte kan betraktas som "et endeligt Værk", men varför finns här ingen hänvisning till Sven E. Noreens uppsats om Hilfelung i tidskriften *Ale* 1964? Det hade varit av större intresse i sammanhanget att få den artikeln i nytryck.

Bildmaterialet är givetvis det väsentliga i boken. Tack vare offsettekniken har de många planscherorna blivit av god kvalitet. De flesta motiven återger lantkyrkornas monument över adliga herrskap eller märkvärdiga fornlämningar i

landskapet. Ingen enda kyrka är avritad såsom byggnad. Det antikvariska intresset i tiden nådde inte fram till studium av arkitekturen. Kanske tillhör dock en lavering av Brönnestad kyrka i Rönbeckska samlingen i Lunds universitetsbibliotek Hilfelings skånska produktion från 1780-talet. I så fall har den utförts på privat uppdrag. Planschen 121 visar ett norskt sigill, funnet i Västergötland 1805 och tillhörande Hilfelings senare uppdragsgivare, fornforskaren Pehr Tham på Dagsnäs. Denna teckning hade kunnat undvaras här.

Redigeringen av bildsamlingen lämnar en del övrigt att önska. Utgivarna har nöjt sig med att trycka av en äldre, maskinskriven förteckning och i marginalen notera ändrad nummerföljd. Det hela ser ut som ett kladdigt korrektur! Det borde inte ha tagit många timmar att skriva om hela förteckningen före reproduceringen, särskilt som boken varit under utarbetande i två års tid. Volymen är som nämnts opaginerad, men bildsidorna har en villsam och oredig numrering. Red. Poul Willadsens kommentarer i slutet av boken ger en mängd kortfattade personuppgifter om skånsk adel. Avdelningarna för olika härader följer inte alltid samma ordning som illustrationerna.

Oavsett bokens brister är det glädjande, att Dansk-Skaansk Forening tagit initiativ till utgivning av Hilfelings teckningar, som utgör viktiga bilddokument från 1700-talet. För forskare i skånsk kyrkokonst, heraldik och fornkonst kommer detta att bli en oundgänglig handbok.

Torsten Karlson

Per Gustaf Lindroths resejournal från 1797. Utgiven och kommenterad av *Gösta Sundqvist*. Bidrag till Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 11. Stockholm 1976. 167 s.

För den historiskt inriktade etnologen är tillgången till ett relevant källmaterial en fråga av största vikt. Det kan gälla sådana dokument som på grund av sin omfattning och kontinuitet möjliggör kvantifiering av en etnologisk företeelse. Men det kan också gälla sådana framställningar som endast punktvis belägger ett kulturelements förekomst i tid eller rum. Till de senare hör

äldre reseskildringar, där dessa nedskrivits av personer med iakttagelseförmåga och känsla för den konkreta verkligheten.

Då och då framkommer material av sistnämnda slag och blir publicerat till gagn för den etnologiska forskningen. Så är fallet med Per Gustaf Lindroths resejournal från 1797, som fortfarande befinner sig i privat ägo. Ett parti av denna publicerades visserligen 1931 av den framstående historikern och handskriftsutgivaren Johan Nordlander (kallad "folklorist" i företalet till denna utgåva), men det skedde på ett relativt obemärkt ställe, nämligen i årsboken Jämten, och utgåvan omfattande i huvudsak endast avsnittet rörande Jämtland. Nu har tandläkaren Gösta Sundqvist, Sundsvall, på ett omsorgsfullt sätt framlagt hela journalen i tryck i en av den svenska vetenskapsakademiens skriftserier. Därigenom har också återstoden, den större — och värdefullare — delen, ungefär 2/3, som berör Norge, för första gången blivit allmänt tillgänglig.

Lindroth (1758—1809) var till professionen läkare. Han hade stora naturvetenskapliga intressen och anställdes 1783 vid sidan av sin läkarbefattning som föreståndare för det förnämliga naturaliekabinett som familjen Grill inrättat på Söderfors bruk i Uppland. Det ingick i hans uppdrag att i samband med resor inom och utom landet förmera dessa samlingar. I detta syfte anträdde han 1797 tillsammans med en kollega den resa till Nordsverige och Norge som skildras i dessa dag för dag nedskrivna anteckningar. På vissa punkter har utg. kompletterat framställningen ur en liknande journal, som förts av Lindroths resekamrat Hans Hillerström. Resan varade

i sin helhet från 1 juni till mitten av november, dvs. 5½ månader. Utg. bifogar till belysning av den svenska delen några utsnitt av S. G. Hermelins karta 1797, men det hade varit av stort värde att ha tillgång till en schematisk framställning av reserutten, inte minst den norska delen av denna.

Självfallet handlar en stor del av anteckningarna om naturförhållandena, men med det klarögd intresse för alla märkvärdigheter även i människornas värld som företrädarna för den Linnéanska traditionen alltid visade, blir dagboken givande också för en etnolog. Bland det man finner här är upplysningar om kosthållet, både hos bönderna och ämbetsmännen, om reseförhållandena, om de lappar Lindroth kom i beröring med, om kyrklig sed, om folkdans, om boskapsskötseln och inte minst om fiskemetoderna. Levande glimtar ges av livet i flera norska städer, nämligen Trondheim, Bergen, Stavanger, Kristiansund och Arendal. Märkliga är uppgifterna om den höga levnadsstandarden både bland bönder, fiskare och tullbetjänter i yttre skärgården utanför Hitra och Kristiansund.

Utgivarens anmärkningar berör mestadels naturförhållandena och ser ut att vara gjorda med omsorg. Även ordförklaringarna torde i huvudsak vara korrekta. Man observerar emellertid att Obervejer Brodtkorbs titel berett svårigheter. Den antas betyda "överveimester, överväginspektör" (s. 99). B. var uppenbarligen den tjänsteman som betjänade stadens våg. I Sverige hette motsvarande befattningshavare "vågmästare", en titel som levde kvar ännu vid 1800-talets mitt.

Gösta Berg

KORTA BOKNOTISER

Börje Hanssen: Österlen. Allmoge, köpsfolk & kultursammanhang vid slutet av 1700-talet i sydöstra Skåne. [Ny uppl.]. Gidlunds, i samarbete med Institutet för folklivsforskning. Stockholm 1977. 562 s., ill. ca-pris inb. kr 145:—.

Behovet att efter ett kvartssekel på nytt och i oförändrad form utge en doktorsavhandling är ett talande bevis för ett stort och bestående värde. Börje Hanssen disputerade 1952 på Österlen, då försedd med underrubriken En socialantropologisk studie. Den nya upplagan är med 15 % förminskning av satsytan framställd på fototeknisk väg. I ett ny-skrivet förord berättar förf. om avhandlingens tillkomst och dess blandade mottagande. Tiden har dock gett dem rätt som redan från början såg högst positivt på boken — varvid det starkaste berömmet lämnades av K. Rob. V. Wikman i Laos 1952 s. 107 ff. Själv hänvisar förf. till min egen rec. i Rtg 1952 s. 104 ff. Avslutningsvis anges här att Hanssens bok ”finner nya vägar och siktar mot nya mål”, alltså vara av den sort ”som i första hand för forskningen framåt”. I Ethnologia Scandinavica 1972, s. 171 f, har Nils-Arvid Bringéus senare understrukt detta uttalande.

Gentemot en passus i det nya förordet måste det — jag vet ej för vilken gång — framhållas, att sak- och samhällsforskning inte är ett motsatspar, jfr. t. ex. Gertrud Grenander-Nyberg i Redskap som vittnesbörd i Rtg 1976 s. 7 ff. Börje Hanssen tar i förordet också upp en polemik ang. det rika skånska dräktsilvret, som jag ansett vara bevis för allmogens välstånd här under 1500-talet och första hälften av 1600-talet. Smyckenas egen prägel av gotik och renessans synes mig talande nog. Men då förf. vidhåller sin tidigare ståndpunkt har jag ytterligare granskat den i en uppsats Hur gammalt är Österlens dräktsilver? som publiceras i Tomelilla hembygdskrets årsbok 1976—77.

S. S.

Börje Teijler: Bibliographia Upsaliensis [1]—2: Skrifter 1971—1974 jämte tillägg och rättelser till del 1 (skrifter t.o.m. 1970). Förf:s förlag. Hallstahammar 1974—75. 458 + 181 s.

Med föreliggande arbete har Uppsala fått sin bibliografi. Utgivaren, stadsbibliotekarien Börje Teij-

ler i Hallstahammar har haft som ambition att förteckna allt med anknytning till Uppsala som tryckts på svenska, vilket inalles resulterat i inte mindre än 15 585 titlar. Geografiskt omfattar registreringen i band 1 material intill år 1970 beträffande Uppsala stad och f.d. Södra Hagunda och Vaksala kommuner. I det senare bandet bibliograferas för perioden 1971—74 Uppsala kommun i sin nuvarande omfattning, dvs inte mindre än 42 socknar eller ca 60 % av landskapet Uppland.

Teijler har gått till verket med största noggrannhet, det torde inte vara mycket som gått hans ögon förbi. Materialet är ordnat efter bibliotekens gängse bokstavsvisa klassifikationssystem, vilket i hög grad underlättar bibliografins användning. Som ytterligare hjälpmedel finnes författar- och personregister med uppskattningsvis 8 000 namn och nästan lika omfattande ords- och sakregister.

Uppsala, med sitt ärkesäte, universitet och allt annat, är väl en av den svenska litteraturens kanske mest omskrivna städer. Desto värdefullare är det, att Teijler i sin bibliografi verkligen har ambitionen att förteckna allt. Han deklarerar själv att ”innehållsmässigt sett har ingen kvalitativ värdering av materialet gjorts: föreningar, institutioner, företag stora och små — allt har medtagits”. ”På de biografiska avdelningarna har ingen social värdering förekommit: artiklar om såväl landshövdingar, ärkebiskopar, professorer som vaktmästare, städerskor, stadsbud, arbetare förekommer”. Så har t. ex. ortens lokaltidningar excerperats och allt signerat lokalt material, också sådant av ren nyhetskaraktär, har blivit förtecknat. Under avd. N presenteras de rent topografiska skrifterna efter stadsdel, kvarter, gata, ja t. o. m. hus för hus.

I denna enorma ansamling av material är det naturligtvis ofrånkomligt om en eller annan lucka finns. Så saknar man bl. a. en hel del kring Uppsala ärkesätets 800-jubileum 1964 — den s. k. ”stolfesten”. Rec.:s första utnyttjande av bibliografien för praktiskt bruk visade också slå fel. N P Ödmanns pamflett ”Besök i ett studenthem i Uppsala” (1885) är registrerad såsom rörande det Norrbyiska studenthemmet, medan den i själva verket handlar om det s. k. Övre Fjellstedtska studenthemmet. Det biografiska planschverket ”Minnen från Uppsala” (1838) hör till det som man letar förgäves efter.

Det kan nämnas att Teijler i en särskild avdelning redovisar den aparta litteraturgenren — före stencileringskonstens uppfinnande — som omfattar av trycket utgivna skrifter i akademiska beford-

ringsärenden; rekordet härvidlag innhas av den på sin tid mycket omtalade Linder-Morbeckska striden kring en exegetikprofessur i mitten på 1920-talet. Inte mindre än elva skrifter utväxlades, den digraste på 155 sidor, och bl. a. Morbecks bekanta vidräkning med den slutligen utnämnde Linder under rubriken Ett akademiskt pekoral (1927).

Men denna Bibliographia Upsaliensis handlar inte bara om kyrka, universitet och studentliv. Stadens liv och leverne blir bibliograferat ur alla de vinklar som haft nedslag i litteraturen. Den är ett utomordentligt arbetsinstrument för forskare i åtskilliga discipliner. Arbetet har heller inte avstannat; fortsättning följer nu i årsboken Uppland fr. o. m. 1977 års årgång.

O. Bxl

Ingemar Olsson: Gotlands stavgårdar. En ortnamnsstudie. Skriftserie utgiven av kulturnämnden i Gotlands kommun. Gotlandica nr 10. Barry Press Förlag. Visby 1976. 121 s., ill.

I avsnittet om blot i Gutalagen läses bl. a.: "Det är därnäst, att blot är för alla strängt förbjudna och alla forna seder, som följa med hedendomen. Ingen må åkalla hult eller högar eller hedniska gudar, helgedomar eller stavgårdar". Och i Gutasagan står: "Före den tiden och länge därefter trodde man på hult och på högar, helgedomar och stavgårdar och på hedniska gudar" (enl. Wesséns översättning). De *stavgårdar* eller *stavgårdar*, som nämns här, har diskuterats en hel del, inte minst bland arkeologer och religionshistoriker. Eftersom stavgårdarna i Gutalagens och Gutasagens texter står i anslutning till kultplatser har man menat, att även dessa varit någon sorts helgedomar. För att förklara förleden *stav-* har man kommit med olika teorier, t. ex. att kultplatsen varit inhägnad med palissader eller att staven varit en stolpformad gudabild av trä eller en fallossymbol. Å andra sidan har hävdats, att det finns så många ägonamn *Stavgard* (*Stabbgard* o. likn.) på Gotland, att de inte alla kan syfta på gamla helgedomar utan i stället har avsett t. ex. områden inhägnade på visst sätt eller där man hämtat någon sorts stavvirke. För detta redogör Ingemar Olsson i första kapitlet av sin bok och han konstaterar: "Fakta är egentligen bara, att *stafgarþr* uppträder en gång i Gutalagen och en gång i Gutasagan i klart samband med hednisk kult, och att det på Gotland finns ett antal ortnamn, som innehåller ett element *stavgard*".

Förf. har sedan länge intresserat sig för dessa

ortnamn, och han redovisar det material han samlat in. Det är hämtat ur Ortnamnsarkivets i Uppsala samlingar, skattläggningsakter ur Lantmäteristyrelsens arkiv och Lantmäteriarkivet i Visby. För det 50-tal namn som redovisas ges uppgifter om namnens uttal, markens beskaffenhet på platsen, i närheten befintliga fornlämningar m. m. Dessutom är de olika artiklarna illustrerade med kartor, skisser och landskapsbilder, som ger mycket värdefulla upplysningar. På 25 av platserna finns (eller har funnits före bortodling) järnåldershusgrunder, och på de flesta av de övriga finns också eller har funnits fornminnen. Utifrån detta material anser sig förf. kunna dra slutsatsen, att *stafgarþr* är ett gammalt gotländskt ord för '(plats med) järnåldershusgrund(er)'. Han menar, att det inte egentligen har avsett kultplats. Men man kan dock tänka sig, att de järnåldersbyggnader, vars rester kallas kämpagravar och ofta är mycket stora, ägts av ledande personer i bygden och även varit knutna till kultplatser. I slutkapitlet diskuteras ordets etymologi.

Säkerligen är inte problemet *stavgårdar* slutbehandlat, men Ingemar Olssons undersökning är av stor betydelse för den fortsatta diskussionen, och det material han presenterar är värdefullt inte minst för kulturhistoriker.

S-B V

Gudrun Utterström: Tillnamn i den karolinska tidens Stockholm. Engl. summary. Acta universitatis Umensis 11. Umeå 1976. 191 s.

G. Utterströms namnstudie är inte bara språkvetenskap utan lika mycket personhistoria och kulturhistoria och skall därför i korthet omnämnas här. Den omsorgsfulla detaljundersökningen är begränsad till tid och rum. Den omfattar tiden från omkr. 1660 fram till omkr. 1720 och behandlar endast en del av Stockholms befolkning under denna period. Den bygger huvudsakligen på två källor. Den ena är arkivens uppgifter om den borgerliga råds-kretsen i huvudstaden. Den andra källan utgöres av ett arkivmaterial som mig veterligen förut inte utnyttjats i liknade sammanhang, nämligen arkivbeståndet i Stockholms barnhus. Det gäller där främst verifikationerna till räkenskapsböckerna, där fadern oftast anges. Naturligtvis har förf. begagnat sig av många andra källor för att verifiera eller identifiera det nämnda källmaterialet.

Trots den begränsade räckvidden är undersökningens resultat mycket värdefulla. Förf.:s huvudintresse är att klargöra dels när det blev allmän sed att använda tillnamn, dels hur denna sed spreds

från de högre klasserna till de lägre och dels i vad mån tillnamnen hängde samman med bärarens sociala status. Här skall emellertid endast uppmärksammas vad personhistorikern och socialforskarerna kan hämta ur denna innehållsrika studie.

I sju bilagor ges förteckningar över de intagna barnens tillnamn — detta är en viktig källa för genealogen. I nio tabeller redovisas statistik över barnhusbarnen och deras fördelning efter faderns yrke, vilket har demografiskt intresse. I den åttonde bilagan publiceras 21 antagningshandlingar från åren 1672—1710. I sin utförlighet och konkretion ger de en god inblick i det dåtida sociala tillståndet. Ett flickebarns bakgrund är skrämmande. Hennes moder hade efter ett supgille med åtföljande träta dödat sin man med en yxa och därför dömts till döden. Avrättningen uppskötts emellertid för att hon först skulle framföda sitt väntade barn, den nysnämnda flickan (akt 3). Om en tioårspilt heter det att man satte "en liten klump om foten på honom, så at han ej kan bortlöpa" (akt 12). Allt som allt — denna undersökning ger många och nya aspekter på livet i huvudstaden under karolinsk tid.

Hg Pl.

F. Bengtsson, T. Bengtsson, B.-A. Person (red.): Halländska emigrantöden 1860—1930. Drömmen om Amerika — vision och verklighet. Spektra. Halmstad 1976. 336 s., ill.

Inom emigrantforskningen intar boken om den halländska utvandringen till Amerika en särställning. Tidigare har åtskilliga hembygdsföreningar utgett skildringar av hemortens emigration — ett lysande exempel är den stora Långasjöboken (rec. i *Rig* 1968: 50 ff.). I Halland, emigrationslänet framför andra, har man utfört ett lagarbete, omfattande hela länet och hela emigrationstiden 1860—1930.

Ett trettiotal studiecirkel i länet har under tio års tid sysslat med emigrationsstudier rörande hemsocknen. De har genomforskat kyrkoboksmaterialet, intervjuat hemvända amerikafarare, letat fram brev till och från Amerika och ofta återgett egna minnen från emigrationsepoken. Detta omfattande material har sammanställts av de tre redaktörerna och utökats med bidrag av enskilda forskare.

Det har blivit en dokumentärskildring av högt värde, i all synnerhet som utg. lyckats spåra upp ett stort och mångsidigt illustrationsmaterial, som belyser såväl den gamla fattiga utvandningsbygden som emigranternas liv i det nya landet. I en in-

ledande, mycket klagörande uppsats har emigrationsforskaren Lars Ljungmark tecknat "den halländska utvandringen i riksperspektiv". Boken om ett viktigt skede i "det halländska gråfolkets historia" (s. 308) är både nöjsam och lärorik.

Hg Pl.

Marian Ullén: Lenhovda och Herråkra kyrkor. Sveriges kyrkor vol. 171. Almqvist & Wiksell Internationell. Stockholm 1977. 90 s., ill.

Lenhovda har sedan gammalt utgjort en centralort mitt i Uppvidinge härad i Småland. Socknen omtalas redan 1266 som Linhofd, dvs. Linåns källsjö; det är fråga om nuv. Mörrumsån, vars ena källarm rinner upp i socknen. I närheten av ett stort gravfält från järnåldern byggdes på 1200-talet en kyrka av sten. Den raserades under Tegnér-tiden och ersattes av en typisk s. k. Tegnér-lada, som togs i bruk 1843. Den äger följaktligen ringa allmänt intresse, även om den är nyklassicistiskt ren både till utseendet och i proportionerna. Från den gamla kyrkan har emellertid bevarats åtskilliga intressanta inventarier. De härstammar dels från medeltiden (ett romanskt triumfkrucifix och en dopfont), dels från stormaktstiden, då socknens herreman förärade sin sockenkyrka en del dyrgripar (som tack vare N. M. Mandelgren uppvisades på världsutställningen i Paris år 1867).

Annexförsamlingen Herråkra, som ända fram till 1962 tillhörde Dädesjö pastorat, skapades först under Vasatidens kolonisering i skogsbygderna. Den erhöi en enkel träkyrka, som ersattes år 1803 av den nuvarande kyrkobyggnaden i trä. Av störst intresse är här en ljuskrona av glas med tolv armar, tillverkad omkr. 1760 på Kosta glasbruk, som ligger i grannsocknen Ekeberga.

Marian Ulléns beskrivning av de nämnda kyrkorna, såväl de forna som de nuvarande, är både noggrann och uttömmande med utförliga källhänvisningar och noter. Framställningen, som följer det sedvanliga mönstret i Sveriges kyrkor, är klar och upplysande, även om en del noters formulering synes något valhänt (att presentera den kände kyrkomannen i Lund Henric Schartau som "präst, verksam i Skåne" verkar lika fumligt som det vore att beskriva E. G. Geijer som "akademiker, verksam i Uppland"). Särskilt bör framhållas det rikhaltiga och påkostade bildmaterialet. Som ofta tidigare har församlingen bekostat den vackra titelplanschen i färg. Häftet pryder sin plats i serien av förut beskrivna smålandskyrkor.

Hg Pl.

FÖRENINGSMEDDELANDE

Styrelseberättelse 1976

Föreningen för svensk kulturhistoria har under år 1976 liksom tidigare år helt inriktat sin verksamhet på att ekonomisera utgivningen av tidskriften RIG.

Under året har fyra häften utgivits. Tidskriftens redaktion har bestått av professor Gösta Berg, ansvarig utgivare, professor Sigfrid Svensson, Lund, verkställande redaktör, samt föreningens sekreterare.

Under året har föreningen genom Statens humanistiska forskningsråd erhållit ett anslag av 18 000 kronor som bidrag till tryckningen av tidskriften.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

Ingående Balans Konto

1/1 1976		
<i>Tillgångar</i>		
Sv. Handelsb., kapitalräkning	463: 25	
Sv. Handelsb., kapitalsamlingsräkning	1 200: 50	
Postgiro	2 233: 09	
Kassa	659: 80	
Div. personer (ej utkvitterad gåva)	500: —	
Tidskriften RIG	1: —	
Underskott	8 515: 41	
./. balanserad vinst	20: 80	8 494: 61
	Kronor	13 552: 25

Skulder

Ledamöters Fond	5 500: —
Diverse personer. Obet. fakturor för tryckning o. honorar	7 715: —
Nordiska museet	337: 25
	Kronor 13 552: 25

Resultaträkning

Intäkter

Statens human. forskningsråd	18 000: —
Medlemsavgifter	23 927: 90
Försäljning RIG	2 886: 04
Räntor	139: 60
Gåva	500: —
	Kronor 45 453: 54

Kostnader

Honorar och tryckningskostnader	35 611: —
Reserverat för tryckningskostnader	5 000: —
Diverse utgifter	3 467: —
	44 078: —
Överskott	1 375: 54
	Kronor 45 453: 54

Balansräkning 31 december 1976

Tillgångar

Sv. Handelsb., kapitalräkning	463: 25	
Sv. Handelsb., kapitalsamlingsräkning	3 840: 10	
Postgiro	1 039: 19	
Kassa	859: 80	
Tidskriften RIG	1: —	
Balanserat underskott	8 494: 61	
./. årets överskott	1 375: 54	7 119: 07
	Kronor	13 322: 41

Skulder

Ledamöters Fond	5 500: —
Obet. fakturor för tryckning o. honorar	1 906: —
Reserverat för tryckningskostnader	5 000: —
Nordiska museet	916: 41
	Kronor 13 322: 41

Stockholm den 21 september 1977

Åke Kromnow

Bo Westerberg

Hans Medelius

REVISIONSBERÄTTELSE

Undertecknade av Föreningen för svensk kulturhistoria utsedda revisorer för granskning av 1976 års förvaltning får härmed efter fullgjort uppdrag avgiva följande revisionsberättelse. Vi har granskat föreningens räkenskaper för 1976 och funnit desamma vara förda med omsorg och reda, alla utgiftsposter vederbörligen verifierade och föreningens behållning i överensstämmelse med för oss företedda handlingar. Föreningens ekonomiska ställning framgår av bifogade vinst- och förlusträkning samt utgående balansräkning per den 31 december 1976. Vi tillstyrker därför, att föreningen beviljar skattmästaren och styrelsen ansvarsfrihet för det gångna årets förvaltning.

Stockholm den 2 juni 1977

Viveka Granlund

Lillemor Kihlskog

Rapporter om museernas

SAMTIDSDOKUMENTATION

FÖREMÅL, BILD, DATA

Riktlinjer för Nordiska museets insamlingsverksamhet.

Pris 18: 45.

FRÅN KNAPPNÅL TILL JUMBOJET

Förhandlingar vid konferens på Julita gård 18—20 juni 1973 om de kulturhistoriska museernas föremålsinsamling.

Pris 25: 65.

BLIR BILDEN BEVARAD?

Rapport från Nordiska museets konferens i Uddevalla 26—28 augusti 1974.

Pris 20: 50.

MUSEERNAS KULTURHISTORISKA DATAINSAMLING

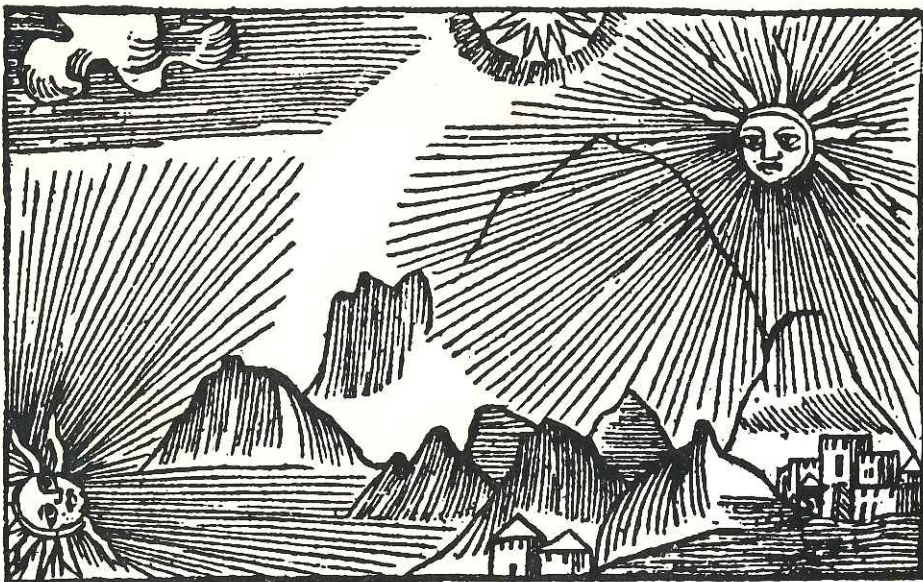
Förhandlingar vid Nordiska museets konferens i Södertälje 15—17 nov. 1976.

Pris 29: —.

SLUTRAPPORT RÖRANDE SAMTIDSDOKUMENTATION GENOM FÖREMÅLSINSAMLING VID KULTURHISTORISKA MUSEER

Pris 20: —.

Rekvireras direkt från Nordiska museet, Bokförmedlingen,
115 21 Stockholm. Tel 08/63 05 00.

Värdefulla nyutgåvor

Nils & Olof Andersson: Svenska låtar

1. Dalarna 2. Hälsingland/Gästrikland
3. Jämtland/Härjedalen 4. Medelpad 5. Uppland

Gustaf von Düben: Om Lappland och lapparne

Börje Hanssen: Österlen

Claes Lundin/August Strindberg: Gamla Stockholm

Lars Levander: Fattigt folk och tiggare

Lars Levander: Brottsling och bödel

Lars Levander: Landsväg, krog och marknad

Olaus Magnus: Historia om de nordiska folken

Med John Granlunds kommentar

August Strindberg: Svenska folket I & II

Gidlunds

Box 12016 · 102 21 Stockholm